

بررسی تطبیقی و ارزیابی خط‌مشی‌های فضای مجازی در سطح بین‌المللی و ملی؛ مطالعه تطبیقی سند راهبرد بین‌المللی فضای مجازی هلند و سند راهبردی جمهوری اسلامی ایران در فضای مجازی

احمد ودادی*
دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران
ahvedadi@gmail.com

سیدرضی آقاسیدی
دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران
Agaseiedi.r@acecr.ac.ir

علی رضائیان
دانشگاه شهیدبهشتی، تهران، ایران
a-rezaeian@sbu.ac.ir

محمدرضا ربیعی مندجین
دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران
moh.Rabiee_mondin@iauctb.ac.ir

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۱/۲۸

تاریخ اصلاحات: ۱۴۰۳/۱۱/۱۴

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۸/۱۹

چکیده

رشد فناوری به‌ویژه ظهور فضای مجازی در همه ابعاد زندگی بشری و حکمرانی در سطح جهانی، ملی، سازمانی و فردی انسان‌ها، تأثیرات شگرفی رقم زده است و پیشرفت‌های سریع فناوری، زندگی مردمان را تحت تأثیر خود قرار می‌دهد، خط‌مشی‌گذاری به‌هنگام، اثربخش و قابل ارزیابی و بهبود مستمر در فضای مجازی بیش از پیش موردنیاز است. سطح بلوغ خط‌مشی‌های فضای مجازی می‌تواند یک کشور را در دنیای ژئوپلیتیک فضای مجازی در انزوای ژئوپلیتیکی، چالش ژئوپلیتیکی و یا تحول ژئوپلیتیکی قرار دهد که همه این‌ها ضرورت بررسی تطبیقی و ارزیابی‌های مستمر خط‌مشی‌های ملی و بین‌المللی را نمایان می‌سازد. لذا ما در این پژوهش ضمن بهره‌گیری از مطالعات تطبیقی با روش جرج اف بردی به مطالعه تطبیقی و ارزیابی خط‌مشی‌های راهبردی فضای مجازی بین‌المللی هلند و سند راهبردی فضای مجازی جمهوری اسلامی ایران پرداخته‌ایم. نتایج این پژوهش حاکی از آن است که رویکرد تدوین سند بین دو سند کاملاً متفاوت بوده است. غلبه‌ی رویکرد عینیت‌گرا و از پایین به بالا، اهداف محدود و مشخص، بازه زمانی کوتاه‌مدت و نگارش اهداف مبتنی بر چالش‌های شناسایی شده در سند راهبردی کشور هلند، قابلیت این سند را برای اجرا، بیشتر ساخته است و به جهت درج نتایج مورد انتظار امکان ارزیابی میزان دستیابی به اهداف روشن‌تر شده است. از این‌رو، برای دستیابی به اهداف نگارش شده در سند، پیشنهاد شده است، مدلی جامع برای ارزیابی خط‌مشی‌های فضای مجازی به منظور بهبود مستمر خط‌مشی‌های این حوزه و کاستن از شکاف دیجیتال طراحی شود.

واژگان کلیدی

فضای مجازی؛ خط‌مشی‌گذاری؛ ارزیابی خط‌مشی؛ سند راهبردی فضای مجازی؛ تحلیل تطبیقی خط‌مشی؛ سایبر ژئوپلیتیک.

تشدید ارتباط متقابل، قابل مدیریت است، اما در زمان چالش‌های ژئوپلیتیک، این وابستگی متقابل دیجیتال می‌تواند به چالش‌های بزرگی منجر شود. علاوه بر این، دیجیتالی‌سازی تصاعدی فرصت‌های بیشتری را برای عوامل مخرب ایجاد کرده و سطح حملات کلان در فضای مجازی را افزایش داده است و این تهدیدات در آینده با ادامه توسعه شتابان فناوری‌های دیجیتال افزایش خواهند یافت.

پویایی ژئوپلیتیکی که در دنیای فیزیکی آشکار می‌شود، به محیط دیجیتال نیز تسری پیدا می‌کند. امنیت ملی کشورها، ظرفیت‌های کسب منافع و محیط امن در فضای مجازی برای شهروندان مستمراً توسط عوامل

۱- مقدمه

دیجیتالی‌شدن موتور محرک توسعه کشورها در چند دهه گذشته بوده است. این موضوع بسیاری از کشورها را قادر می‌سازد تا اقتصاد و بخش‌هایی مانند مراقبت‌های بهداشتی و سلامت، حمل و نقل و انرژی را توسعه دهد. کشورها به بهره‌برداری از مزایای دیجیتالی‌شدن در آینده، به ویژه با ظهور فناوری‌های دیجیتال جدید مانند هوش مصنوعی (AI) و فناوری کوانتومی ادامه خواهند داد. دیجیتالی‌شدن، ارتباط جهانی فزاینده‌ای را فراهم کرده و موانع روابط بین کشورها را کاهش داده است. در زمان ثبات ژئوپلیتیکی و امنیت جهانی، خطرات و چالش‌های مرتبط با

تک‌بعدی تدوین شوند و به تبع آن مشکلات و تعارضات متعددی را در اجرای این خط‌مشی‌ها به وجود آمده است. هر چند در ایران جمعیت قابل توجهی از مردم از اینترنت و وب استفاده می‌کنند، اما پیرامون مسائل مربوط به فضای مجازی در حوزه‌های مختلف فناوریانه، سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی، فعالیت‌های کمی در عرصه‌ی خط‌مشی‌گذاری و تصمیم‌گیری انجام شده است [۱]. به نظر می‌رسد این تنوع رویکردها در حوزه حکمرانی فضای مجازی، علت اصلی ترکیب مهم‌ترین نهاد حکمرانی آن در کشور، یعنی شورای عالی فضای مجازی است. رهبر معظم انقلاب با تعیین بازیگران حقیقی و حقوقی از انواع رویکردها، زمینه را برای مشارکت همه و تضارب آراء در این شورای حکمرانی فراهم نموده‌اند و مأموریت‌های مهمی همچون ارتقای جمهوری اسلامی ایران به قدرت سایبری در طراز قدرت‌های تأثیرگذار جهانی و برخورداری از ابتکار عمل و قدرت تعامل با دیگر کشورها در جهت شکل‌دهی به قواعد و قوانین مرتبط با فضای مجازی در عرصه جهانی با رویکرد اخلاقی‌مدار و عادلانه را برای این شورا تعیین نموده‌اند^۱. اما این تفاوت معانی حکمرانی فضای مجازی در اذهان بازیگران، منجر به رویکردهای متفاوت آن‌ها و نهایتاً منافع متفاوتی شده است که در نهایت هر بازیگر را وادار به حفظ اهرم‌ها و ابزارهای قدرت خود کرده است و نهایتاً علیرغم اینکه در ترکیب نهاد حکمران و تدوین آبرخط‌مشی‌های این حوزه تلاش بر جامع‌نگری شده است، ولی در اجرا شاهد نابسامانی هستیم. از طرفی به دلیل عدم وجود الگوی جامعی برای ارزیابی خط‌مشی‌های فضای مجازی در کشور به تعبیر برخی از مسئولین ارشد، فضای مجازی ره‌اشده تلقی می‌گردد و به صورت مستمر مورد ارزیابی و بهبود قرار نمی‌گیرند.

از دیگر سو، فضای مجازی به‌عنوان یک عرصه جهانی، تأثیرات عمیقی نه تنها در سطح داخلی کشورها بلکه در روابط بین‌المللی، اقتصاد جهانی و امنیت سایبری دارد. به همین دلیل، تفاوت‌های موجود در سیاست‌های فضای مجازی کشورهای مختلف می‌تواند منجر به چالش‌ها و فرصت‌های مختلفی شود. بنابراین، تحلیل این تفاوت‌ها و مقایسه آن‌ها برای توسعه سیاست‌های مؤثر و هم‌راستا با نیازهای جهانی و ملی ضروری است؛ بنابراین، درک تفاوت‌های بین‌المللی و ملی در سیاست‌گذاری فضای مجازی ضروری می‌نماید.

همچنین این پژوهش، با تکیه بر شواهد آماری و تجزیه و تحلیل دقیق اسناد راهبردی دو کشور، می‌تواند به شناسایی اولویت‌های کلیدی در سیاست‌گذاری فضای مجازی کمک کند. این امر موجب تدوین راهبردهای مبتنی بر داده‌ها و نیازهای واقعی هر کشور می‌شود و می‌تواند به طراحی سیاست‌های بهینه‌تر برای فضای مجازی در ایران و هلند منجر شود.

وجه دیگر ضرورت پرداخت به چنین پژوهش‌هایی، این است که در اسناد راهبردی فضای مجازی ایران و هلند، باید علاوه بر تأکید بر مسائل داخلی، اولویت‌های جهانی و نیازهای بین‌المللی نیز هم‌راستا شوند. این پژوهش می‌تواند به تحلیل بهتر نقاط مشترک و تفاوت‌ها در این اسناد

دولتی و مجرمان فضای مجازی تهدید می‌شود. همانند دنیای فیزیکی، دنیای دیجیتال نیز اکنون عرصه‌ای برای رقابت راهبردی است که در آن منافع و ارزش‌های متضاد به‌طور فزاینده‌ای منجر به تقابل می‌شود. در فضای مجازی، این رقابت از طریق شیوه‌هایی مانند عملیات سایبری - جاسوسی، خرابکاری و انتشار اطلاعات نادرست صورت می‌پذیرد.

این پویایی با پیشرفت‌های سریع فناوری تقویت می‌شود. با توجه به دسترسی بیشتر و هزینه نسبتاً پایین ابزارهای سایبری و استفاده از فناوری‌های جدید دیجیتال در عملیات سایبری، شاهد گسترش تهدیدات از سوی دولت‌ها و مجرمان سایبری هستیم؛ در نتیجه دوگانگی بین امنیت فضای مجازی و رعایت حقوق بشر نیز رفته‌رفته بیشتر آشکار می‌شود. به‌عنوان مثال، قطعی اینترنت اغلب به‌عنوان یک چالش امنیت ملی توجیه می‌شود. برای پرداختن به این چالش‌های گسترده و پیچیده به‌طور مؤثر و همه‌جانبه، داشتن خط‌مشی هادی و تعیین‌کننده در کشورها و فضای بین‌المللی ضروری است. در این حوزه کشورها و نهادهای بین‌المللی مانند اتحادیه اروپا، قبلاً گام‌های مهمی از نظر خط‌مشی‌گذاری و وضع قوانین برای حفاظت مطلوب از کسب و کارها و مردم در برابر تهدیدات سایبری دولتی و غیردولتی برداشته‌اند که تصویب دستورالعمل امنیت شبکه و اطلاعات (NIS2) و قانون خدمات دیجیتال (DSA) مصادیقی از آن هستند.

از دیگر سو، گسترش شبکه اینترنت در دهه‌های اخیر موجب شکل‌گیری تعاملات و نظام‌های اجتماعی بر بستر فناوری اطلاعات و ارتباطات شده است؛ به نحوی که هم حکمرانی عمومی را متحول کرده است و هم فضای مجازی را به‌عنوان عرصه‌ی جدید حکمرانی و با مسائلی متنوع، پیش روی خط‌مشی‌گذاران قرار داده است. تفاوت رویکردهای حکمرانی در حوزه فضای مجازی به تفاوت معانی ذهنی بازیگران از این موضوع باز می‌گردد و این تفاوت‌ها صرفاً یک تفاوت معنایی و کلامی نیست بلکه رویکردهای متفاوت خط‌مشی‌گذاری را منجر می‌شود. متخصصین مخابراتی عموماً حکمرانی فضای مجازی را در توسعه زیرساخت‌های فنی و ارتباطی می‌بینند؛ مهندسیین رایانه‌ای عموماً به دنبال توسعه استانداردها و زبان‌های برنامه‌نویسی می‌روند. متخصصین فرهنگی، موضوع تهاجم فرهنگی و اشاعه فرهنگی را دنبال می‌کنند؛ متخصصین ارتباطی بر روی تسهیل در ارتباطات تأکید می‌ورزند؛ رویکردهای مدنی به دنبال آزادی بیان، حریم خصوصی و دیگر ارزش‌های انسانی هستند؛ نهاد قانون‌گذار و حقوقدان‌ها به دنبال قانون‌گذاری و حل دعاوی هستند؛ سیاستمداران و بازیگران بین‌المللی با طرح مسائلی نظیر عدالت آموزشی (توسعه فضای مجازی برابر است با آموزش عمومی) و یا تهدیدهای بین‌المللی فضای مجازی و یا حفاظت از کودکان به دنبال جلب نظر رأی‌دهندگان به خود هستند؛ دیپلمات‌ها متأثر از منافع ملی، فرایند حکمرانی را دنبال می‌کنند و نیروهای نظامی و انتظامی، در گفتمان امنیت، قدرت و اقتدار ملی حرکت می‌کنند. این امر موجب شده است که اغلب خط‌مشی‌های مرتبط با فضای مجازی در کشور به صورت جزیره‌ای و

1. <https://farsi.khamenei.ir/roadmap-content?id=30665>

جرایم اینترنتی پرداخته و راهبردهایی برای مقابله با این تهدیدات در سطح ملی و بین‌المللی از جمله اهداف مهم تهیه اسناد است. مطالعه تطبیقی اسناد می‌تواند به حل مسائل فوق کمک شایانی نماید.

افزایش آگاهی عمومی در زمینه سیاست‌های فضای مجازی: از دیگر اهداف این پژوهش، ارتقاء آگاهی و دانش عمومی در خصوص سیاست‌های فضای مجازی و تأثیر آن‌ها بر زندگی روزمره افراد و توسعه کشورها است که می‌تواند از طریق مقالات، گزارش‌ها و آموزش‌های عمومی تحقق یابد. در مجموع، این تحقیق می‌تواند هم از نظر علمی و هم از لحاظ عملی به بهبود سیاست‌گذاری فضای مجازی در کشورها کمک کند و فرصتی برای ارزیابی و پیشرفت این سیاست‌ها در ایران و دیگر کشورها فراهم آورد.

۲- پیشینه پژوهش

Karataş (۲۰۲۰) در مقاله‌ای با عنوان تحلیل «مقایسه‌ی سیاست‌های امنیت سایبری ملی: نمونه‌های ایالات‌متحده، بریتانیا و ترکیه»، سیاست‌های امنیت سایبری ملی ایالات‌متحده، بریتانیا و ترکیه به‌صورت مقایسه‌ای تحلیل کرده است. وی معیارهایی که توسط سازمان‌های بین‌المللی مختلف در خصوص سیاست‌ها یا راهبردهای امنیت سایبری تدوین‌شده را به‌طور جامع‌تر و نظام‌مندتر در ۶ دسته تقسیم‌بندی کرده و تمامی رویکردهای سیاسی و راهبردی کشورهای مختلف را در قبال امنیت سایبری با استفاده از شش معیار مقایسه‌ای اساسی تحلیل نموده است. این پژوهشگر در نهایت براساس نتایج مقایسه‌ها، پیشنهادهایی در خصوص سیاست امنیت سایبری ترکیه ارائه داده است. یکی از مهم‌ترین یافته‌های این مطالعه این است که بخش‌های دولتی و خصوصی اهمیت مسأله امنیت سایبری و ضرورت برنامه‌ریزی امنیت سایبری در سطح راهبردی را درک نمی‌کنند. بنابراین، تحقیقات بیشتری برای تضمین امنیت سایبری ملی موردنیاز است. پژوهش فوق، ضمن انتخاب یکی از وجوه فضای مجازی، موفق به شناخت و تحلیل کاستی‌های خطمشی‌گذاری ترکیه در این حوزه شده است [۱۸].

Benkhefifa و Odebad (۲۰۲۳) در مقاله‌ای با عنوان «یک مطالعه مقایسه‌ای از راهبردهای امنیت سایبری ملی ده کشور» به مقایسه راهبردهای امنیت سایبری ملی (NCSSs) براساس اسناد عمومی در دسترس ده کشور از مناطق مختلف دنیا شامل اروپا (بریتانیا، فرانسه، لیتوانی، استونی، اسپانیا و نروژ)، آسیای-پاسیفیک (سنگاپور و استرالیا) و منطقه آمریکای شمالی (ایالات متحده آمریکا و کانادا) پرداخته‌اند. این مطالعه بیانگر آن است که درک یکسانی از واژه «امنیت سایبری» وجود ندارد؛ با این حال، یک روند مشترک در راهبردهای امنیت سایبری ملی مشاهده می‌شود که نشان می‌دهد، مبارزه با جرایم سایبری یک تلاش مشترک بین ذینفعان مختلف است و از این‌رو نیاز به همکاری بین‌المللی قوی وجود دارد. این پژوهش با بهره‌گیری از ساختار مقایسه‌ای و چارچوب راهبرد امنیت سایبری ملی، شباهتهایی در حفاظت از دارایی‌های حیاتی، تعهد به تحقیق و توسعه و بهبود همکاری‌های ملی و بین‌المللی یافته است

پرداخته و پیشنهادات مفیدی برای هم‌راستاسازی آن‌ها با استانداردها و قوانین بین‌المللی ارائه دهد. در همین راستا، پژوهش حاضر، به تحلیل دقیق و ارزیابی سیاست‌های فضای مجازی این دو کشور پرداخته و به شناسایی مزایا و معایب آن‌ها در بخش‌های مختلف اسناد، نظیر اهداف کلان، اهداف راهبردی، ارزش‌ها و ... می‌پردازد. این ارزیابی می‌تواند به بهبود مستمر سیاست‌گذاری‌ها و مدیریت بهتر فضای مجازی کمک کند و در نهایت پژوهش‌هایی از این قبیل، به شناسایی نیازهای پایه در زمینه‌هایی نظیر توسعه زیرساخت‌ها، توانمندسازی کاربران و مقابله با تهدیدات سایبری پرداخته و به تقویت این اولویت‌ها کمک کند تا این اولویت‌ها باید به تقویت حاکمیت ملی، ارتقاء امنیت سایبری و توسعه‌یابدار فضای مجازی در هر دو کشور منجر شود.

با توضیحات ارائه‌شده، اهداف ذیل برای این پژوهش پیشنهاد در نظر گرفته شده است:

۱-۱- اهداف علمی پژوهش

مقایسه و تحلیل تطبیقی سیاست‌ها و راهبردها: این پژوهش قصد دارد به صورت علمی و تحلیلی، سیاست‌ها و راهبردهای دو سند فضای مجازی (سند راهبردی هلند و سند راهبردی ایران) را با یکدیگر مقایسه کند و شباهت‌ها و تفاوت‌های آن‌ها را شناسایی نماید. این مقایسه به بررسی سیاست‌ها، چالش‌ها و راهکارها و روش‌های اجرایی فضای مجازی مبتنی بر اسناد شاخص این کشورها، می‌پردازد.

شناسایی اصول کلیدی سیاست‌گذاری در فضای مجازی: هدف دیگر این تحقیق، استخراج اصول و عواملی است که در تدوین سیاست‌های فضای مجازی در اسناد مختلف و کشورها اهمیت دارند. این اصول می‌تواند شامل اهداف کلان، راهبردها، نگاهت‌های نهادی و ... باشد.

ارائه چارچوب نظری برای تدوین سیاست‌های فضای مجازی: این پژوهش، می‌تواند به تدوین چارچوب‌هایی کمک کند که کشورهای مختلف برای طراحی سیاست‌های فضای مجازی خود از آن‌ها بهره‌برند. لازم به ذکر است این امر با در نظر گرفتن نیازهای ملی و چالش‌های بین‌الملل محقق می‌شود.

۲-۱- اهداف کاربردی پژوهش

ارائه پیشنهادات برای بهبود سیاست‌های فضای مجازی در ایران: هدف کاربردی این پژوهش، ارائه پیشنهاداتی برای ارتقاء و اصلاح سیاست‌های فضای مجازی در ایران است تا در زمینه‌های بهبود مستمر خطمشی، مسیر و روند اصلاح یابد.

تقویت همکاری‌های بین‌المللی در حوزه فضای مجازی: پژوهش حاضر می‌تواند به تقویت همکاری‌ها و تعاملات بین‌المللی در خصوص سیاست‌گذاری فضای مجازی و ایجاد استانداردهای مشترک میان کشورها کمک نماید.

ارائه راهکارهایی برای مقابله با تهدیدات فضای مجازی: شناسایی تهدیدات فضای مجازی مانند حملات سایبری، تهدیدات حریم خصوصی و

و از دیگر سو، به این نتیجه رسیده است که عدم وجود یک چارچوب یکپارچه و پایه‌ای برای امنیت سایبری منجر به تفاوت در ساختار و محتوای راهبردها می‌شود. این پژوهش از ابعاد خطمشی‌گذاری فضای مجازی، شاخه امنیت سایبری را مورد پژوهش خود قرار داده و تلاش نموده رویکردهای کلی را میان این کشورها احصا نماید [۱۹].

زمانیان، شریفی، شیخ‌الاسلامی و نرگسیان (۱۴۰۱) در مقاله‌ای با عنوان «مطالعه تطبیقی دیپلماسی دیجیتال آمریکا، بریتانیا، چین و روسیه»، با بهره‌گیری از روش تحلیل مضمون، ضمن بررسی مجموع اسناد منتشر شده در خصوص دیپلماسی دیجیتال کشورهای مورد مطالعه که متشکل از ۲۰ مقاله علمی - پژوهشی، ۵ مقاله اینترنتی، ۲ سند دولتی و ۱ مصاحبه منتشر شده از سال ۲۰۱۰ تا ۲۰۲۱ است، به مطالعه تطبیقی دیپلماسی دیجیتال آمریکا و بریتانیا (حافظان نظم لیبرال) و چین و روسیه (تجدیدنظر طلب) و دستیابی به نقاط اشتراک و افتراق آن‌ها پرداخته‌اند. نتایج حاصل نشان می‌دهد مقابله با هژمونی آمریکا، ایجاد تمایز شناختی با غرب، نمایش هویت مستقل از غرب و اقتدارگرایی دیجیتال، چهار مؤلفه هویتی مشترک دیپلماسی دیجیتال چین و روسیه هستند. درحالی‌که آمریکا و بریتانیا به دنبال ترویج گفتمان آزادی اینترنت و ارزش‌های ادعایی لیبرال هستند. هر چهار کشور دارای کارگزاران تکنوفیل (دوست‌دار فناوری) بوده و از دیپلماسی دیجیتال برای ترویج گفتمان خود، تضعیف رقبا و مدیریت فضای اطلاعاتی استفاده می‌کنند. چین، بریتانیا و آمریکا دارای ساختار مناسب برای پذیرش و به‌کارگیری فناوری هستند. این پژوهش تمام ابعاد خطمشی‌گذاری را مورد بررسی قرار نداده است و جامعه مورد بررسی خود را کشورهای پیشرو در این حوزه انتخاب نموده است. حال آنکه مطالعه تطبیقی بین کشور ایران و سایر کشورهای پیشرو می‌تواند به شناخت خلاها و شکاف‌ها یاری رساند [۲].

حافظ محمدی (۱۳۹۹) در مقاله‌ای با عنوان «مطالعه تطبیقی شاخص‌های حکمرانی سایبری در کشورهای جهان»، با استفاده از روش کیفی مطالعات تطبیقی تجربیات کشورهای منتخب در حوزه حکمرانی فضای مجازی را تبیین نموده است. وی با بهره‌گیری از روش مطالعه تطبیقی، شاخصه‌های حکمرانی کشورهای کره جنوبی، مالزی، هند، روسیه، چین، عربستان سعودی، ترکیه، لهستان، ایرلند و آلمان را احصا نموده است. براساس شاخص‌های احصا شده نتیجه گرفته است که رویکرد جمهوری اسلامی ایران از مواجهه انفعالی به مواجهه فعال، خرمندانانه و مبتکرانه باید تغییر یابد و ذیل این امر راهبردهایی را برای حکمرانی در فضای مجازی پیشنهاد داده است. در این پژوهش که بدون ذکر اسناد مورد تطبیق، صورت گرفته است بوده و مراحل تطبیق به درستی ذکر نشده است و مبنای نتیجه‌گیری نهایی پژوهشگر روشن نیست [۳].

پیرنیا و ابریشمی‌راد (۱۴۰۱)، در پژوهشی حقوقی با عنوان «نظارت بر مصوبات شورای عالی فضای مجازی در نظام حقوقی ایران» با بهره‌گیری از روش توصیفی - تحلیلی، در پی پاسخ به این پرسش برآمده‌اند که موانع،

ضرورت و شیوه‌های ممکن نظارت بر مصوبات شورا (با رویکرد حقوقی) چگونه است. آن‌ها، در نهایت نتیجه گرفته‌اند که دلیل مبهم‌بودن ماهیت مصوبات شورای عالی فضای مجازی و الزامی نبودن انتشار مصوبات این شورا، نظارت بر مصوبات شورای عالی فضای مجازی با مانع رو به رو است. در بخش دوم پژوهش، پژوهشگران نتیجه گرفتند که نظارت بر مصوبات شورای عالی فضای مجازی از چهار طریق نظارت مردم در چارچوب اصل ۸ قانون اساسی (امر به معروف و نهی از منکر)، نظارت شرعی فقهای شورای نگهبان (اصل ۴ قانون اساسی)، نظارت مقام رهبری (اصل ۵۷ قانون اساسی) و نظارت قضایی از طریق دیوان عدالت اداری (اصل ۱۷۳ قانون اساسی) یا حسب مورد دادگاه‌های عمومی دادگستری (اصل ۱۵۹)، ممکن است. با رفع این موانع و توجه به ضرورت نظارت بر این مصوبات باید زمینه نظارت مردم، فقهای شورای نگهبان، مقام رهبری و دیوان عدالت اداری را بر مصوبات این شورا فراهم کرد و رویه‌های خلاف این یافته نیازمند این اصلاح هستند. این پژوهش، به‌طور کلی نظارت مصوبات شورای عالی فضای مجازی را از منظر حقوقی مورد بررسی قرار داده است. نظارت و ارزیابی از منظر خطمشی‌گذاری، که می‌تواند که ریل‌گذاری اصلی فضای مجازی در کشور را تعیین نماید، در این پژوهش مورد توجه نبوده است [۴].

فیروزآبادی و احمدآبادی (۱۳۹۹) در مقاله‌ای با عنوان «تحلیل پیشینه حکمرانی فضای مجازی جمهوری اسلامی ایران»، با بهره‌گیری از روش دلالت پژوهی و با هدف استخراج تجربه چهار ساله انقلاب اسلامی در حکمرانی فضای مجازی سه دوره اصلی در حکمرانی فضای مجازی کشور شناسایی کرده‌اند. این سه دوره شامل انحصارگرایی دولتی (از اوایل انقلاب تا دهه ۱۳۸۰ که مبتنی بر منطق شکست بازار در توسعه زیرساخت، انحصار دولتی و حکمرانی سلسله‌مراتبی است)، تنظیم‌گری (دهه ۱۳۸۰ که طرح راه‌اندازی سازمان تنظیم مقررات و ارتباطات رادیویی راه‌اندازی می‌شود تا تصمیمات فزاینده‌ای که پیش از این در هیأت‌دولت اتخاذ می‌شد، در یک تنظیم‌گر تخصصی تصمیم‌گیری و دنبال شود) و دوره توسعه‌گرایی همه‌جانبه و کاهش شدید ظرفیت حاکمیت (همگرایی سه جریان فناوری، سیاستی و اداره عمومی کشور که منجر به توسعه اقتصادی در پوشش اقتصاد دیجیتال در کشور شد) است. پژوهشگران مقاله مذکور ضمن بررسی بررسی تحولات فاوا، روند مسائل خطمشی و روند حکمرانی فضای مجازی جمهوری اسلامی ایران را ارائه می‌نمایند و پیش‌بینی می‌کنند که ادامه این روند در دهه آتی منجر به شکل‌گیری مسأله آربیتراژ در فضای مجازی و کاهش ظرفیت حاکمیت می‌گردد. این پژوهش، به دلیل بررسی دقیق سیر خطمشی‌گذاری کشور در فضای مجازی حائز اهمیت است و می‌تواند در مطالعه تطبیقی خطمشی‌گذاری و تعیین رویکردهای کلی مفید واقع شود [۵].

ساقی، راجی و صدرآبادی (۱۴۰۳) در مقاله‌ای با عنوان «الگوی تنظیم‌گری فضای مجازی با تمرکز بر رمزآرزش‌ها؛ مطالعه تطبیقی شورای عالی فضای مجازی با شورای عالی امنیت فضای مجازی چین» با روش اسنادی و استفاده از منابع کتابخانه‌ای، ابتدا رابطه حکمرانی و تنظیم‌گری

به لحاظ لغوی خطمشی عمومی ترجمهٔ واژهٔ Public policy است. واژهٔ public در مقابل private قرار دارد؛ یعنی چیزی که با عامه مردم و جامعه و نفع و ضرر آنان در ارتباط است [۹]. توماس دای خطمشی عمومی را «آنچه دولت‌ها انتخاب می‌کنند که انجام دهند یا انجام ندهند تعریف می‌کند [۲۰]. چنین تعریفی اگرچه از ویژگی جامعیت برخوردارند، بیش از اندازه کلی می‌باشد. شاید بتوان تعریف اندرسون را به منزلهٔ تعریفی نسبتاً جامع و مانع پذیرفت [۱۰]: «خطمشی عمومی بیانگر مجموعه‌ای از اقدام‌ها یا عدم اقدام‌های نسبتاً ثابت و هدفمند است که توسط یک کنشگر یا مجموعه‌ای از کنشگران برای پرداختن به یک مسأله یا دغدغه (عمومی) دنبال می‌شود [۲۱].

خطمشی عمومی می‌تواند ایجابی (کنش تعمدی و هدفمند) یا سلبی (تصمیم تعمدی و هدفمند برای عدم اقدام) باشد [۱۱].

به‌طور معمول، فرایند خطمشی در چند مرحله خلاصه می‌شود؛ با تصویب قانون اولیه شروع و سپس با خروجی‌های خطمشی توسط مؤسسات مجری، پذیرش این تصمیمات توسط گروه‌های هدف، تأثیرات این خروجی‌ها، آثار مشاهده‌شده تصمیمات مؤسسات مجری و سرانجام بازنگری اساسی در قانون اولیه استمرار پیدا می‌کند [۲۲]. چالش بزرگی که نظام خطمشی‌گذاری کشور با آن مواجه است، چگونگی ارزشیابی خطمشی‌ها و برنامه‌هاست که خود ریشه در ضعف دانش فنی و نظری آن در سطح حکمرانی و سازمانی دارد [۱۲] که مطالعه تطبیقی خطمشی‌های کشورهای توسعه‌یافته و پیش‌رو در این حوزه می‌تواند درس‌آموخته‌های قابل توجهی را پیش روی سیاست‌گذاران قرار دهد.

۳-۱-۱-۲- تئوری‌های خطمشی‌گذاری

به‌طور کلی رویکردهای متعددی برای تدوین اسناد در جهان به کار گرفته می‌شوند که در یک طبقه‌بندی، سه دسته‌ی تئوری‌های بالا به پایین، پایین به بالا و هیبریدی (ترکیبی) در اجرای خطمشی قرار می‌گیرند؛ به‌طور خلاصه می‌توان گفت در تئوری‌های بالا به پایین تأکید اصلی بر توانایی تصمیم‌گیران در تولید خطمشی بدون ابهام و کنترل مراحل خطمشی است. از نظر پارسونز، این مطالعات براساس «مدل جعبه سیاه» فرایند خطمشی‌گذاری است که الهام گرفته از نظریه تحلیل سیستم‌هاست. نظریه‌پردازان این رویکرد معتقدند رابطه علت و معلولی بین خطمشی‌ها پیامدهای مشهود است و تأثیر مجریان در اجرای خطمشی اساساً نادیده گرفته می‌شود [۲۳]. دی‌لئون، این رویکرد را «پدیده حاکمیت نخبگان» یا همان نظریه نخبگان و توده مردم می‌نامد [۱۷]. ساباتیر و مازمانین^۴ از طرفداران روش بالا به پایین هستند و تفکیک دقیقی بین تنظیم خطمشی و اجرای آن قائل هستند [۲۴] شش معیار اجرای مؤثر از نظر آن‌ها عبارتند از:

فضای مجازی را تشریح کرده و در ادامه ساختار، وظایف و اقدامات چین در تنظیم‌گری فضای مجازی به ویژه رمزآرزش‌ها را با اقدامات ایران مقایسه نموده‌اند زیرا نهاد و ساختار تنظیم مقررات فضای مجازی در چین و ایران شباهت‌هایی دارد؛ از جمله آنکه هر دو از ساختار فرادولتی برای تنظیم‌گری فضای مجازی استفاده می‌کنند. نتایج تحقیق نشان می‌دهد که اولاً جایگاه حقوقی شورای عالی فضای مجازی در موضوعات تخصصی فضای مجازی همچون رمزآرزش‌ها که ابعاد مختلفی دارند، باید به‌عنوان تنظیم‌گری تنظیم‌گران (هماهنگ‌کننده بین قوای سه‌گانه) باشد؛ ثانیاً چندبعدی بودن موضوع رمزآرزش‌ها و تداخل حوزه‌های مختلف پولی، مالی، انرژی، صنعت و تجارت، نیاز به وجود یک ستاد هماهنگی ملی را مضاعف می‌کند که تاکنون به آن توجه جدی نشده است [۶].

۳- مروری بر ادبیات

از زمانی که ویلیام گیبسون داستان علمی تخیلی کُرُم سوزان^۱ را نوشت زمان زیادی نمی‌گذرد، او در این رمان داستان دو هکر خویش‌فرما را روایت می‌کند که برای کسب درآمد دست به کار نفوذ در شبکه‌های پولی می‌شوند و آنجا است که گیبسون اولین بار از فضای سایبری^۲ سخن می‌گوید: توهم توافق‌شده‌ی انبوه^۳ با کمک شبکه‌های کامپیوتری. گیبسون واژه فضای سایبری را از واژه سایبرنتیک الهام گرفته است؛ واژه‌ای که نوربرت وینر در دههٔ چهارم میلادی اولین بار به‌عنوان علم مناسبات انسان و ماشین و همچنین مناسبات ماشین‌ها با یکدیگر آن را تبیین نمود. فضای سایبری یک واژه مرکب است که از دو بخش سایبر به‌عنوان پیشوند، برگرفته از سایبرنتیک و پسوند اسپیس به معنای اصلی‌اش فضا مشتق شده است؛ سایبرنتیک نیز از ریشه‌ی واژه‌ای یونانی به معنای هدایت، راهبری و سکان‌داری مشتق شده است. فضای مجازی یا سایبری یک فناوری جدید و توسعه‌یافته طی چندسال گذشته است. وینر اولین بار از واژه سایبرنتیک به معنای علم بررسی فرایند کنترل و ارتباط در حیوان و ماشین استفاده کرد [۷]. دو سال بعد وینر کلمه جامعه را نیز به تعریف خود اضافه کرد. لذا سایبرنتیک را علم کنترل جریان اطلاعات در حیوانات، ماشین و اجتماع دانسته‌اند. بررسی تاریخی نشان می‌دهد که سایبرنتیک به‌عنوان یک حوزه علمی به سال‌های بعد از جنگ جهانی دوم در ایالات متحده بر می‌گردد و با توجه به بررسی سنجه‌های گوناگون از تعریف فضای سایبری می‌توان گفت که فضای سایبر، محیطی تشکیل‌یافته از سامانه‌ها و شبکه‌های ارتباطی متصل به هم است که قابلیت هر نوع رفتار متناسب با محیط مبادله داده، ذخیره و انتشار اطلاعات را دارد [۸]. تعریف دقیق‌تری که می‌توان از فضای مجازی ارائه داد این است که فضای مجازی عبارت است از نظام‌های اجتماعی حاصل از تعامل کاربران بر بستر شبکه.

4. Sabatier and Mazmanian

1. Burning Chrome
2. Cyberspace
3. Mass Consensual Hallucination

- اهداف خطمشی واضح و سازگار باشند.
- برنامه مبتنی بر تئوری علمی معتبر باشد.
- فرایند اجرا به اندازه کافی ساختارمند باشد.
- مدیران اجرا به اهداف برنامه متعهد باشند.
- گروه‌های ذینفع و قدرت حاکمه (اجرایی و قانونی) حمایت‌کننده باشند.
- تغییرات خسارت‌آور در چارچوب شریط اقتصادی جامعه وجود نداشته باشد.

در دیدگاه پایین به بالا، بروکرات‌های محلی، به‌عنوان بازیگران اصلی تحویل خطمشی شناخته‌شده و اجرا فرایند مذاکره بین شبکه‌ها و اجراکنندگان است. در این مدل‌ها، خطمشی به واسطه گفت‌وگو و چانه‌زنی بی‌اعضای سازمان و مشتریان آن صورت تدوین می‌شود.

بنابراین، باید برنامه‌ها با آرزوها و خواسته‌ها یا حداقل با الگوهای رفتاری مقامات پایین‌تر سازگار باشد [۲۵]. به رویکرد فوق‌انتقاداتی وارد است؛ زیرا فرض خود را بر این امر قرار داده است که اجرای خطمشی در محیط خطمشی‌گذاری غیرمتمرکز رخ می‌دهد [۲۵] و [۲۶]. اگرچه این رویکرد احتمالاً با مشکلات کمتری مواجه باشد، ولی چون مشکل جامعه را مردم عادی و افراد غیرمتخصص نمی‌توانند تشخیص دهند [۲۷]. یک رویکرد ایده‌آلیستی بوده و در اجرا با مشکلاتی همراه است.

در تئوری‌های هیبریدی (ترکیبی) تلاش می‌شود بر معایب دو روش غلبه کرده و عناصر هر دو را استفاده کند. در این رویکرد از ترکیب رویکردهای «بالا به پایین» و «پایین به بالا» استفاده می‌شود، به‌طوری‌که قوت‌های هر دو را دارد و از ضعف‌های یکدیگر به مثابه فرصت استفاده می‌کند. این رویکرد که با نام مراوده‌ای نیز شناخته می‌شود، بر فرآیندهای پیچیده مذاکره و چانه‌زنی بین بازیگران خطمشی در تمام سطوح خطمشی و فرایند برنامه‌ریزی تأکید دارد [۲۷]، [۲۸]، [۲۹] و [۳۰]. این رویکرد را گاهی به‌عنوان نسل سوم مطالعات اجرا معرفی می‌نمایند [۳۱].

بارت و فوجه، استدلال می‌کنند که دوگانگی کاذبی بین رویکردهای بالا به پایین و پایین به بالا وجود دارد [۳۲]. بنابراین، می‌توان اینطور تصور کرد که در عمل هر دو رویکرد به‌طور همزمان و با هم کار می‌کنند. اجرا هنگامی که به دنبال محدودکردن قدرت قانونی باشد از بالا به پایین و هنگامی که به دنبال کاهش سطح بازیگران خطمشی درباره تصمیماتی باشد که آن‌ها اتخاذ می‌کنند و به‌طور مؤثر تصمیم‌گیری را در انحصار دارند، از پایین به بالا می‌شود [۳۳].

ترکیب مدل‌های اجرای خطمشی برای بار نخست توسط المور صورت گرفت [۳۴]. وی کار قبلی‌اش که «نقشه رو به عقب» نام داشت را با کار جدیدش که نقشه رو به جلو یا پیشرو نام دارد، ترکیب کرد. در این ترکیب او بیان کرد، خطمشی‌گذاران باید هم نهادهای سیاسی و هم سایر منابعی که در دسترس قرار دارند و نیز ساختار محرک گروه‌های هدف غایی را در نظر بگیرند. دومین تلاش برای ترکیب مدل‌های اجرای خطمشی را ساباتیرو و جنکینز در سال ۱۹۹۳ انجام دادند که به تدوین چارچوب ائتلاف

طرفدارانه برای مطالعه زیرسیستم‌های خطمشی منجر شد. سومین تلاش برای ترکیب عناصر رویکردهای پایین به بالا و بالا به پایین توسط گوگین و همکارانش انجام گرفت که مدل «اجرای خطمشی بین دولتی» نامیده شد [۳۳]. در این مدل بیان می‌شود که اجرا در حقیقت تابعی از انگیزاننده‌ها، وسایل و محدودیت‌هایی است که برای دولت از جای دیگر در سیستم فدرال فراهم شده است. با وجود این، انتخاب‌های دولتی از بازیگران عقلایی متعهد ناشی نمی‌شود، اما ممکن است نتیجه داد و ستدهای بین احزاب داخلی و خارجی باشد که در خطمشی‌های دولتی دیگر درگیرند. بنابراین، این رویکرد فرض می‌کند که اجرای برنامه‌های فدرال سرانجام بر متغیرهای پایین به بالا و بالا به پایین توسعه می‌یابد.

۲-۱-۲- رویکردهای خطمشی‌گذاری عمومی

در یک طبقه‌بندی دیگر، رویکردهای سه‌گانه خطمشی‌گذاری عمومی شامل سه دسته اصلی هستند که عبارتند از:

خطمشی‌گذاری عینیت‌گرا: این رویکرد معطوف به «حل مسأله» بوده و معمولاً با استفاده از ابزارهای کمی شامل مراحل مشاهده، تحلیل مسأله، تبیین راه‌حل‌ها پیگیری می‌شود. در این رویکرد تفکیک مسأله از زوایای مختلف، نیازسنجی عمومی و نیز شناسایی علل بروز مسأله سه عامل اثرگذار و کلیدی محسوب می‌شود. این رویکرد، رویکرد غالب خطمشی‌گذاران در حل مسائل عمومی محسوب می‌شود.

خطمشی‌گذاری آرمان‌گرا (هدف‌گرا): این رویکرد ناظر به تحقق وضع مطلوب (ایده‌آل) در یکی از موضوعات عمومی مرتبط با شهروندان و مبتنی بر درک هستی‌شناسانه خطمشی‌گذاران می‌باشد. در این رویکرد لزوماً حل یک مسأله مشخص عمومی دنبال نمی‌شود (به عبارت دیگر مسأله - محور نیست) بلکه خطمشی‌گذاران فراتر از آن به دنبال تحقق یک وضع مطلوب یا آرمانی مدنظر خود هستند.

خطمشی‌گذاری خیال‌پرداز و توهم‌گرا: این رویکرد نه مبتنی بر داده‌های عینی (عینیت‌گرا) و نه آرمانی (آرمان‌گرا) است، بلکه صرفاً بر اساس ذهنیات مبهم و غیردقیق سیاست‌گذاران دنبال می‌شود.

۴- روش پژوهش

هدف پژوهش حاضر ارزیابی خطمشی‌های فضای مجازی بین‌المللی و ملی ایران و هلند از طریق مطالعه تطبیقی می‌باشد. ایسر، پژوهش تطبیقی را ترکیبی از جوهره (موضوع خاص پژوهشی که در زمینه‌های مختلف در سطح کلان مورد استفاده قرار گرفته‌اند) و روش (شناسایی شباهت‌ها و تفاوت‌ها با رعایت قوانین تعیین‌شده و با استفاده از مفاهیم معادل) بر می‌شمارند [۳۵]. نوع دیگری از تحلیل تطبیقی به رویکرد مقایسه‌ای، در بین کشورها به صورت موردی می‌پردازد. جان استوارت میل، بر پنج رویکرد در انجام پژوهش‌های تطبیقی تأکید دارد که عبارتند از؛ توافق،

مطالب مقاله در پاسخ به پرسش و فرضیه مطرح‌شده در دو بخش تدوین گردیده است. ابتدا به مقایسه ساختاری و سپس به تطبیق محتوایی دو سند پرداخته‌ایم. بنابراین، پژوهش حاضر از نوع توصیفی - تحلیلی و رویکرد محققان مقایسه‌ای بوده است. همچنین داده‌ها با بهره‌گیری از روش اسنادی گردآوری شده‌اند. با توجه به اهداف پژوهش، محققان از روش مقایسه‌ای برای تحلیل داده‌ها استفاده کرده‌اند.

آنچه در این روش مورد اهمیت است، توجه به مؤلفه‌های انتخاب این دو کشور جهت مطالعه تطبیقی با موضوع ارائه شده است. هلند به‌عنوان یکی از کشورهای پیشرو در زمینه فناوری اطلاعات و مدیریت فضای مجازی، می‌تواند گزینه‌ی مناسب برای مطالعه تطبیقی با جمهوری اسلامی ایران باشد. این کشور با بهره‌گیری از زیرساخت‌های پیشرفته اینترنتی و رویکردهای نوین در سیاست‌گذاری فضای مجازی، تجربیات موفقی در زمینه تنظیم مقررات و مدیریت فضای آنلاین دارد و می‌تواند برای ایران، که در مراحل توسعه سیاست‌ها و زیرساخت‌های فضای مجازی خود قرار دارد، مفید واقع شود.

از نظر تفاوت‌های فرهنگی و اجتماعی، این دو کشور دارای ویژگی‌های متمایزی هستند که می‌تواند در سیاست‌گذاری‌های فضای مجازی تأثیرگذار باشد. درحالی‌که هلند براساس اصول آزادی فردی و حقوق بشر، بیشتر به رویکردهای بازار آزاد و حداقل مداخلات دولتی در فضای مجازی تأکید دارد، ایران با توجه به ویژگی‌های فرهنگی و دینی خاص خود، سیاست‌های نظارتی بیشتری را در این زمینه در نظر گرفته است. این تفاوت‌ها امکان بررسی چالش‌ها و فرصت‌های هر کشور در مدیریت فضای مجازی و تأثیرات اجتماعی آن را فراهم می‌آورد.

در ابعاد اقتصادی نیز، هلند با اقتصاد پیشرفته و به‌عنوان یکی از بالاترین شاخص‌های توسعه دیجیتال در جهان، نقش مهمی در تجارت دیجیتال و استفاده از فناوری‌های نوین در فضای مجازی ایفا می‌کند. ایران در حال حاضر در مسیر توسعه این بخش از اقتصاد خود قرار دارد و در تلاش است تا از ظرفیت‌های فضای مجازی برای رشد اقتصادی و افزایش مشارکت‌های دیجیتال بهره‌برداری کند. مقایسه رویکردهای اقتصادی این دو کشور در زمینه فضای مجازی می‌تواند نشان‌دهنده تفاوت‌های ساختاری و راهبردی در توسعه و مدیریت این حوزه باشد. مؤسسه پژوهشی لگاتوم^۸، گزارشی^۹ در مورد رتبه کشورهای جهان در شاخص رفاه منتشر می‌کند که رتبه هر کشور در شاخص کلی رفاه و ۹ زیرشاخص گزارش می‌شود. بر طبق این رتبه‌بندی، هلند رتبه ۹ را در میان ۱۴۹ کشور، در شاخص رفاه کسب کرده است و در زیرشاخص‌های کیفیت اقتصاد، محیط کسب و کار و آموزش، به ترتیب رتبه ۴، ۱۴۰ و ۲ را کسب کرده است.

تمایز^۱، تفاوت و توافق بقایا^۲ و تغییرات متقارن^۳ [۳۶]. یکی از مهم‌ترین روش‌های به‌کاررفته جهت تحلیل‌های تطبیقی استفاده از روش «جرج اف بردی» است که مشتمل بر چهار مرحله توصیف، تفسیر، همجواری و مقایسه است [۳۷]. بردی، در باب روش‌های منظم و دقیق پژوهش‌های تطبیقی صاحب تألیفات مهمی است. این دانشمند انتخاب روشی مشخص را که متناسب با موضوعات تحقیق باشد از نخستین وظایف محققان تحلیل تطبیقی بشمار می‌داند. الگوی بردی دارای چهار مرحله به شرح زیر است: ۱- مرحله توصیف^۴: آماده‌سازی عناصر مؤثر براساس شواهد و اطلاعات، یادداشت‌برداری و تدارک یافته‌های کافی درخصوص موضوع مورد بررسی؛ ۲- مرحله تفسیر^۵: واری و تحلیل اطلاعات توصیف‌شده در مرحله اول؛ ۳- مرحله همجواری^۶: آماده‌سازی اطلاعات مرحله قبل در مورد موضوع مورد بررسی جهت تحلیل تطبیقی، به منظور ایجاد چهارچوبی برای مقایسه و در کنار هم قرار گرفتن شباهت‌ها و تفاوت‌ها؛ ۴- مرحله مقایسه^۷: مسأله تحقیق با توجه جزئیات در زمینه شباهت و تفاوت‌ها و دادن پاسخ به سؤالات تحقیق بررسی و مقایسه می‌شوند. در این پژوهش از روش مطالعات تطبیقی کیفی و به شیوه موردکاوی استفاده گردیده است.

شیپین و ولدن، یادگیری به واسطه روش مقایسه‌ای را یکی از چهار ساز و کار مختلف برای توسعه و انتشار خطمشی بیان کرده‌اند [۳۸]. بر این اساس یادگیری ساز و کاری است که دولت‌ها می‌توانند با مشاهده تدابیر دیگر دولت‌ها، در اتخاذ خطمشی‌ها از تجارب آنان بیاموزند [۱۳] «مقایسه» نوعی روش بررسی است که با کنار هم نهادن پدیده‌ها به دنبال احصاء نقاط تشابه و افتراق آن‌ها است. این نوع مطالعه در سطح کلان مقایسه نظام‌ها و شیوه‌های مدیریت در نظام‌های اجتماعی مختلف را به منظور یافتن وجوه اشتراک و افتراق بررسی می‌نماید.

سؤال اصلی این پژوهش عبارت است از این که ساختار و محتوای سند راهبردی ج.ا.ا در فضای مجازی در مقایسه با سند راهبردی خطمشی بین‌المللی فضای مجازی هلند به چه صورت می‌باشد؟ و آیا می‌توان از تجربه هلند برای بهبود خطمشی‌های فضای مجازی کشور به ویژه در طراحی نظام دیپلماسی فضای مجازی کشور (شرکت‌های فراملی، دولت‌ها، نهادهای بین‌المللی و معاهدات بین‌المللی فضای مجازی) بهره‌ای برد؟ در فرضیه نخست چنین به نظر می‌رسد که ساختار، اجمال و تمرکز سند فضای مجازی هلند و همچنین تاکسونومی هارمونیک آن و شیوه حصول نتایج شفاف نسبت به سند فضای مجازی ایران دارای مزیت بوده و قابل ارزشیابی و بهبود مستمر باشد. در فرضیه دوم نیز می‌توان به لحاظ شکلی و محتوایی از سند هلند برای اصلاح و بهبود در خطمشی‌گذاری فضای مجازی ایران استفاده گردد.

8. Legatum

9. The Legatum Prosperity Index 2017^{۲۰}, Netherlands. Retrieved from: <http://www.prosperity.com/globe/netherlands>. 2018.

1. Method of Difference

2. Residues

3. Concomitant Variation

4. Description

5. Interpretation

6. Juxtaposition

7. Comparison

۵- یافته‌ها

۵-۱- مقایسه شکلی و ساختاری سند راهبردی جمهوری اسلامی ایران در فضای مجازی در افق ۱۴۰۰ تا ۱۴۱۰ و سند راهبردی خط‌مشی بین‌المللی فضای مجازی هلند در افق ۲۰۲۳ تا ۲۰۲۳

سند راهبردی جمهوری اسلامی ایران در فضای مجازی در افق ۱۴۱۰ و در سال ۱۴۰۰ توسط شورای عالی فضای مجازی به‌عنوان تشکیلات مرجع خط‌مشی‌گذاری، مدیریت کلان و برنامه‌ریزی و تصمیم‌گیری‌های لازم و به‌هنگام و همچنین نظارت و رصد کارآمد و روزآمد در این عرصه در چهار بخش ارزش‌ها، چشم‌انداز، اهداف و اقدامات کلان تنظیم و در ۲۷ شهریور ۱۴۰۱ برای اجرا ابلاغ شده است.

در مقدمه این سند به شیوه و فرایند تدوین آن از طریق مطالعه اسناد راهبردی و چشم‌انداز سایر کشورها در حوزه فضای مجازی، تحلیل وضع موجود و مطلوب، تحلیل اسناد بالادستی (قانون اساسی، سند چشم‌انداز و احکام مقام معظم رهبری برای شورای عالی فضای مجازی کشور) و اخذ نظر مراکز علمی، پژوهشی و دانشگاهی کشور و دستگاه‌های دولتی و حکومتی و سازمان‌های مرتبط با فضای مجازی اشاره شده است. با عنایت به ماهیت نظام حکمرانی جمهوری اسلامی ایران که متأثر از اصول اعتقادی دین مبین اسلام می‌باشد، در بخش اول سند مذکور، موارد زیر به‌عنوان ارزش‌ها مورد تأکید قرار گرفته‌اند. (سند راهبردی ۱۴۰۱):

- ۱- اعتقادات، احکام و اخلاق اسلامی و ارزش‌های انقلاب اسلامی؛
- ۲- استقلال، حاکمیت ملی و نفی سلطه خارجی؛
- ۳- انسجام، وحدت و اعتماد ملی؛
- ۴- مسئولیت‌پذیری و پاسخگویی؛
- ۵- حکمت، خردگرایی و هوشمندی؛
- ۶- مشارکت ذی‌ربطان در حکمرانی؛
- ۷- صلح‌طلبی عادلانه و احترام متقابل در روابط بین‌الملل؛
- ۸- خودکفایی، خوداتکایی و نوآوری در تأمین نیازهای پایه شهروندان؛
- ۹- هویت و سبک زندگی اسلامی- ایرانی و خانواده‌محوری؛
- ۱۰- عدالت، کرامت انسانی و آزادی مسئولانه؛
- ۱۱- صیانت از حریم خصوصی و حقوق عامه؛
- ۱۲- قانون‌گرایی و انضباط اجتماعی؛
- ۱۳- امنیت ملی؛
- ۱۴- منافع ملی؛
- ۱۵- سلامت محتوا؛
- ۱۶- شفافیت و دسترسی آزاد و عادلانه به اطلاعات و خدمات، با حفظ حقوق و مصالح فرد و جامعه؛
- ۱۷- توجه به اقشار و گروه‌های اجتماعی خاص، اعم از کودکان و نوجوانان، سالمندان و کم‌توانان جسمی و ذهنی؛
- ۱۸- حفظ محیط‌زیست.

هلند، ششمین اقتصاد بزرگ در اتحادیه اروپا را دارد، نقش مهمی به‌عنوان قطب حمل و نقل اروپا ایفا می‌کند، روابط پایدار صنعتی دارد. علاوه بر این، سطح پایین بیکاری در این کشور مشاهده می‌شود^۱.

همچنین، در زمینه سیاست‌های دولتی، هلند به‌عنوان کشوری با رویکردهای مبتنی بر بازار آزاد، نظارت‌های کمتری را در فضای مجازی اعمال می‌کند، در حالی که جمهوری اسلامی ایران به دلیل شرایط خاص داخلی و نگرانی‌های امنیتی، نظارت‌های گسترده‌تری بر فضای آنلاین دارد. بررسی این تفاوت‌ها می‌تواند به درک بهتر مزایا و معایب هر یک از این رویکردها و تأثیر آن‌ها بر توسعه فضای مجازی در ایران کمک کند.

در نهایت، هلند با داشتن تجربه‌های موفق در مقابله با تهدیدات امنیتی، حفظ حریم خصوصی و تنظیم مقررات در فضای مجازی، می‌تواند الگویی برای ایران در مقابله با چالش‌های مشابه باشد. بررسی تجربه‌های هلند در زمینه تنظیم مقررات در فضای مجازی و مواجهه با تهدیدات امنیتی، می‌تواند به ایران در بهبود سیاست‌ها و راهبردهای فضای مجازی کمک کند. طبق آمار و براساس منبع موثق، بازرترین فضای اینترنت در جهان متعلق به کانادا و هلند است. این دو کشور در شمار کشورهای پر مراجعه در این زمینه هستند.

به این ترتیب، انتخاب هلند به‌عنوان کشور تطبیقی در این مطالعه می‌تواند منجر به شناسایی راهکارهای نوین و کارآمد در سیاست‌گذاری‌های فضای مجازی در جمهوری اسلامی ایران شود.

روایی در تحقیقات کیفی نیز به اندازه‌گیری آنچه که فرد در تحقیق کیفی مدعی سنجش آن است، اشاره دارد. پس به معنای انتخاب روش مناسب برای پاسخ به یک سؤال معین و به‌کارگیری آن روش به شیوه‌های منسجم، قابل توجیه و دقیق است. زیرا دقت و توجه به جزئیات، دستیابی به نتایج درست و ادعاهای قابل دفاع را ممکن می‌سازد [۳۹].

بنابراین در تحقیقات کیفی نیز می‌توان گفت که روایی نه تنها به چگونگی طرح پرسش‌ها و جمع‌آوری داده‌ها توسط محققان (که مفهوم ابزار را دارد) مربوط می‌شود، بلکه به نحوه تفسیر و تحلیل این داده‌ها نیز مرتبط است [۴۰].

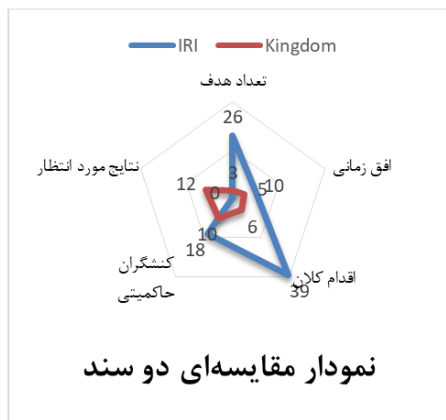
لذا شفافیت در تحلیل‌ها به دیگران این امکان را می‌دهد تا ارزیابی کنند که محققان چگونه به ادعاها و نتایج خود رسیده‌اند [۴۰]. این مسأله نیاز به شواهد و قابل اعتماد بودن را در روایی تحقیقات کیفی بیان می‌کند. [۴۱]

بنابراین، روایی چیزی است که به‌طور مداوم در طول تحقیق ساخته می‌شود و نه نتیجه یک آزمون یا اقدام از پیش تعیین شده [۴۲].

پایایی در تحقیقات کمی، زمانی رخ می‌دهد که محق دیگری بتواند مسیر تصمیم‌گیری مورد استفاده محق اول را دنبال کند و به همان نتایج دست پیدا کند [۴۳]. این در حالی است که مفهوم پایایی در تحقیقات کیفی، بر دستیابی به نتایج یکسان و مکرر متمرکز نیست، بلکه بیشتر بر روی دستیابی به شباهت در نتایج متمرکز است [۳۹]. ذکر دقیق مراحل پژوهش و نیز بازبینی کدها توسط سایر پژوهشگران برای تقویت روایی و پایایی پژوهش صورت گرفت.

1. "Forbes", Netherlands. Retrieved from: <https://www.forbes.com/places/Netherlands>. 2018.

در نمودار زیر به صورت مقایسه‌ای به بررسی مؤلفه‌ها و شاخص‌های شکلی و ساختاری مؤثر دو سند مورد مطالعه پرداخته‌ایم:

شکل ۱- مؤلفه‌ها و شاخص‌های شکلی و ساختاری دو سند مورد مطالعه

مقایسه ساختاری دو سند مورد مطالعه نمایانگر گستره و ذو ابعاد بودن اسناد مذکور است. همچنین مقایسه شکلی دو سند، ظرفیت، امکان و ضمانت اجرا را نمایان می‌سازد. در نمودار فوق، سند راهبردی خط‌مشی بین‌المللی هلند در اهداف، چشم‌انداز و افق اجرا نسبت به سند راهبردی جمهوری اسلامی ایران، دارای گستره محدودتر و مشخص‌تر است و از سوی دیگر، وجود بند چالش‌ها که ناظر به مسائل شناسایی و دسته‌بندی‌شده‌ی کشور هلند در این حوزه است، حاکی از رویکرد عینیت‌گرا در تدوین خط‌مشی است. این رویکرد، ضمن شناسایی ابعاد مختلف چالش، نیارهای عمومی موجود و شناسایی علل بروز مسأله اهداف و اقدامات را طراحی می‌نماید.

افق زمانی اجرای خط‌مشی که به‌طور روشن‌مند، متناسب با چشم‌انداز، اهداف و اقدامات طراحی می‌شود، می‌تواند، بازه‌های متفاوتی را در برگیرد. از این رو، بازه‌ی زمانی طولانی، بدون ارزیابی‌های متممادی در محدوده‌های زمانی کوتاه‌تر، فرایند پیشرفت اهداف و اقدامات را مبهم می‌سازد و این امر چنانچه با ضعف و یا حذف ارزیابی‌های مستمر همراه شود، خسارت‌های قابل توجهی در ابعاد مختلف فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و امنیتی ایجاد می‌نماید. همچنین تعدد کنشگران و بازیگران، اگرچه می‌تواند مشارکت حداکثری بازیگران و در نتیجه افزایش سرعت، دقت و کیفیت اقدامات را سبب شود ولی به همین میزان نیز - در صورت عدم هماهنگی و نبود مجربان هم‌رسان و هدفمند - منجر به سردرگمی، ابهام در وظایف و در نتیجه آمارسازی‌ها و نتایج غیرکاربردی می‌شود.

از جمله مسائل کلیدی در به کارگیری بازیگران، شناخت دقیق وظایف و مأموریت‌های هر یک از آن‌ها و ترکیب و ادغام برخی مأموریت‌ها، متناسب با صحنه موجود خط‌مشی است. اگرچه در هر دو سند در این خصوص، شفافیت وجود ندارد ولی به جهت تعدد دستگاه‌های متولی در اجرای سند راهبردی کشور ایران، مسیر ارزیابی سند و فراتر از آن میزان دستیابی به اهداف روشن نیست.

با نگاهی به شاکله سند می‌توان دریافت که ساختار این سند در قالب مفاهیم؛ ارزش‌ها، چشم‌انداز، هدف کلان، اقدام کلان، دستگاه متولی، دستگاه همکار، مرجع تصویب و تبصره سازماندهی شده است. که مقادیر کمی موارد فوق به شرح جدول ذیل است:

جدول ۱- ساختار سند راهبردی فضای مجازی ج.ا.ا.

عنوان	تعداد
مقدمه	۱۲۱ (کلمه)
بخش	۴
ارزش‌ها	۱۸
چشم‌انداز	۳۳۹ (کلمه)
هدف کلان	۲۶
اقدام کلان	۳۹
دستگاه متولی	۱۸
دستگاه همکار	۳۸
مرجع تصویب	۷
تبصره	۴
افق اجرا	۱۰ (سال)
نتایج مورد انتظار	-

در سند راهبردی خط‌مشی بین‌المللی فضای مجازی هلند که در سپتامبر ۲۰۲۳ توسط وزارت کشور هلند تحت عنوان *International Cyber Strategy* (Decisive Diplomacy in the Digital Domain) 2023 - 2028 با اختصار ICS منتشر شده است، دو بخش تحولات جهانی فضای مجازی و اهداف، بدین صورت قالب‌بندی شده است؛ فهرست، چکیده، معرفی، تحولات جهانی در فضای مجازی، اهداف راهبردی، تجزیه تحلیل هر هدف، چالش‌های مرتبط با هر هدف، واکنش مربوط به هر چالش. از این رو این سند، به لحاظ ساختاری و شکلی، متفاوت از سند راهبردی جمهوری اسلامی ایران در افق ۱۴۱۰ است. این تفاوت‌ها، علاوه بر فرایند و ادبیات سندنویسی، نمایانگر رویکرد و دیدگاه خاص سیاست‌گذاران این کشور در حوزه فضای مجازی نیز است. در ساختار سند راهبردی خط‌مشی بین‌المللی هلند، اجزای سند به شرح ذیل است:

جدول ۲- ساختار سند راهبردی خط‌مشی بین‌المللی هلند

عنوان	تعداد
بخش	۲
فهرست	۱
چکیده	۵۸۹ (کلمه)
معرفی	۶۲۱ (کلمه)
چشم‌انداز	۴۷ (کلمه)
اهداف راهبردی	۳
تجزیه و تحلیل	متناسب با هر هدف
چالش‌ها	۳
واکنش‌ها	متناسب با هر هدف
افق اجرا	۵ (سال)
نتایج مورد انتظار	۱۲

۵-۲- مقایسه محتوایی سند راهبردی جمهوری اسلامی ایران در فضای مجازی در افق ۱۴۱۰ و سند راهبردی خطمشی بین‌المللی فضای مجازی هلند در ۲۰۲۳ تا ۲۰۲۸

مدل‌ها، یکی از گونه‌های رایج و ابزارهای مفهومی هستند که تحلیل‌گران برای بیان و تحلیل مفاهیم ذهنی از آن‌ها بهره می‌گیرند. برای خطمشی‌گذاری تا کنون مدل‌های گوناگونی ارائه شده است. هر یک از این مدل‌ها مسائل خطمشی عمومی، علل و پیامدهای آن را از دیدگاه متفاوتی مورد بررسی و تعمق قرار می‌دهد. درحالی‌که هیچ‌یک از این مدل‌ها «بهترین» مدل تلقی نمی‌شود، هر یک از آنها دیدگاه‌های مشخصی را در مورد مسائل مختلف خطمشی ارائه می‌دهند. برخی از کاربردهای مدل‌ها در خطمشی‌گذاری عبارت‌اند از:

- تفکر خطمشی‌گذار را در مورد خطمشی و خطمشی‌گذاری ساده و روشن می‌نماید.
- جنبه‌های مهم خطمشی‌گذاری را شناسایی می‌کنند.
- ارتباطات و تعامل انسان‌ها را در زندگی سیاسی‌شان تسهیل می‌نمایند.
- موارد مهم را از غیر مهم تمیز داده و ذهن ما را برای فهم بهتر آن‌ها هدایت می‌نمایند.
- نتایج و پیامدهای خطمشی را پیش‌بینی می‌کنند [۱۲]؛ با توجه به مطالب فوق مدلی مناسب است که سودمند باشد و به ساده‌سازی کمک کند تا پیچیدگی‌های موجود در عقاید و مفاهیم را برطرف نماید. این عمل هم باعث تسهیل در فهم امور می‌شود و هم چارچوب مداخله دولت در خطمشی‌گذاری را مشخص می‌کند.

مدل‌ها باید دارای خصوصیات و ویژگی‌های زیر باشند:

- ۱- سادگی؛
- ۲- جامعیت؛
- ۳- هدفمندی؛
- ۴- قابلیت بررسی؛
- ۵- قابلیت توصیفی [۱۴] و [۱۵]

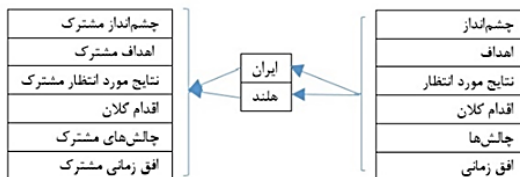
وجه مشترک کلیه مدل‌های خطمشی‌گذاری عمومی در چرخه خطمشی‌گذاری عمومی شامل مراحل زیر است:

- مرحله اول: شناخت، درک و بیان مسأله یا مشکل (مسأله‌یابی)؛
- مرحله دوم: ارجاع و طرح مسأله در سازمان‌های عمومی (دستورگذاری یا تعیین دستور کار)؛
- مرحله سوم: شکل‌گیری، تهیه و تدوین خطمشی عمومی؛
- مرحله چهارم: مشروعیت بخشیدن و قانونی کردن خطمشی؛
- مرحله پنجم: ابلاغ و اجرای خطمشی عمومی؛
- مرحله ششم: ارزشیابی یا ارزیابی خطمشی اجرا شده [۱۶] مراحل فوق در چرخه‌ای قرار می‌گیرند و دائماً منجر به بهبود یک خطمشی می‌گردند. موضوعاتی همچون رصدکردن و سیاست‌پژوهی از لوازم قطعی برای مسأله‌یابی دقیق و تدوین صحیح خطمشی تلقی می‌گردند. لذا در این دو مرحله قرار دارند:

مرحله ارزیابی در برخی از مدل‌های مشابه، جدای از تغییر و خاتمه بخشی در خطمشی ذکر شده است، لیکن در اینجا ارزیابی اعم از ارزشیابی موفقیت خطمشی و تحلیل‌های مربوط به عدم موفقیت و تغییر یا خاتمه بخشی از آن است. مقایسه محتوای دو سند راهبردی جمهوری اسلامی ایران در فضای مجازی و سند راهبردی خطمشی بین‌المللی فضای مجازی هلند، فارغ از ساختار، شکل و ارکان اصلی از این حیث واجد اهمیت است که اشتراکات و افتراقات محتوایی دو سند مذکور را بر مبنای ارکان سند روشن می‌سازد. نتیجه این مقایسه و انطباق می‌تواند کیفیت اهداف، سطوح سیاست‌گذاری، بازیگران فعال در این حوزه و میزان دستیابی به نتایج مورد انتظار را برای ارزیابی معین نماید.

از آنجا که برای انجام مطالعه تطبیقی، نیاز است در ابتدا، شاخص‌ها، معین شده و مبتنی بر شاخص‌های تعیین‌شده، اشتراک‌ها و افتراق‌ها ارائه شوند، در این خطمشی‌پژوهی تطبیقی که بین دو کشور ایران و هلند صورت گرفته، شاخص‌ها از دیدگاه خطمشی انتخاب شده و تلاش شده که چارچوب سیاستی در این دو کشور بررسی شوند؛ این شاخص‌ها در شکل شماره ۲ به تصور کشیده شده‌اند. با نگاهی به ساختار کلی سند راهبردی هلند، می‌توان دریافت که برخی مراحل تعیین خطمشی میان دو سند مشترک نیست که از جمله این موارد می‌توان به بخش نتایج مورد انتظار اشاره کرد. درحالی‌که در سند راهبردی هلند به تفصیل نتایج مورد انتظار، ارائه شده است سند راهبردی جمهوری اسلامی ایران فاقد این بخش است.

شکل ۲- شاخص‌های مطالعه خط مشی
نتیجه و درس‌آموزی خط مشی
مورد مطالعه

شکل ۲- شاخص‌های محتوایی مطالعه تطبیقی دو سند مورد مطالعه

۵-۲-۱- چشم‌انداز

همانطور که در بخش مقایسه شکلی و ساختاری سند راهبردی جمهوری اسلامی اشاره شد، چشم‌انداز سند راهبردی جمهوری اسلامی دارای ۳۳۹ واژه و متن چشم‌انداز سند راهبردی هلند دارای ۴۷ واژه است. پس از بررسی و کدگذاری چشم‌اندازهای اسناد خطمشی‌گذاری دو کشور هلند و ایران، در جدول شماره (۶)، اشتراکات دو سند درج شده است. جدول شماره (۶) - اشتراکات دو کشور ایران و هلند در بعد چشم‌انداز با توجه به جدول فوق، اشتراکات دو کشور ایران و هلند در سرفصل چشم‌انداز، شامل موارد حراست از حقوق کاربران، تأمین رفاه، امنیت و سلامت کاربران است. همچنین که در جداول مشاهده می‌شود موارد مطروحه در چشم‌انداز سند راهبردی ایران مطول و دارای بندهای گسترده‌ای است. مواردی نظیر اتکا بر ظرفیت درون‌زای کشور، برخورداری

جدول ۳- اشتراکات دو کشور ایران و هلند در بعد اهداف اسناد خط‌مشی‌گذاری

اشتراکات	هلند	ایران	بعد
تأمین امنیت و حقوق کاربران	تقویت اصول دموکراتیک و حقوق بشر در فضای مجازی	<ul style="list-style-type: none"> • تأمین حقوق، امنیت و منافع ملی در فضای مجازی و تحقق چندانجه‌گرایی (دولت‌ها) در حکمرانی اینترنت؛ • تأمین امنیت همه جانبه فضای مجازی کشور در بالاترین سطح؛ • تحقق زیست‌بوم فضای مجازی سالم، مفید، ایمن، در دسترس و استطاعت‌پذیر؛ • توسعه خدمات و گسترش رفاه عمومی؛ • قاعده‌مندی‌سازی دسترسی به داده‌های خصوصی، عمومی و کلان داده‌ها، اعمال حاکمیت و حفاظت از داده‌های ملی در برابر نفوذ و دست‌اندازی غیرمجاز؛ • ایجاد و پوشش فراگیر خدمات یکپارچه عمومی داخلی با مزیت نسبی برای مهاجرت کامل کاربران از سکوه‌های خارجی و غیربومی به سکوه‌های داخلی از قبیل حوزه‌های دولت، سلامت، تجارت و آموزش در فضای مجازی • دستیابی به جایگاه برتر در زنجیره ارزش خدمات و محتوا (اعم از آموزش، سرگرمی، رسانه و شبکه‌های اجتماعی و ...) در کشورهای منطقه و جهان اسلام 	۶.۱.۳
تأمین سلامت فضای مجازی	حفظ اینترنت باز، رایگان و ایمن در سراسر جهان	<ul style="list-style-type: none"> • توسعه خدمات و گسترش رفاه عمومی؛ • قاعده‌مندی‌سازی دسترسی به داده‌های خصوصی، عمومی و کلان داده‌ها، اعمال حاکمیت و حفاظت از داده‌های ملی در برابر نفوذ و دست‌اندازی غیرمجاز؛ • ایجاد و پوشش فراگیر خدمات یکپارچه عمومی داخلی با مزیت نسبی برای مهاجرت کامل کاربران از سکوه‌های خارجی و غیربومی به سکوه‌های داخلی از قبیل حوزه‌های دولت، سلامت، تجارت و آموزش در فضای مجازی • دستیابی به جایگاه برتر در زنجیره ارزش خدمات و محتوا (اعم از آموزش، سرگرمی، رسانه و شبکه‌های اجتماعی و ...) در کشورهای منطقه و جهان اسلام 	
گسترش خدمات و تأمین رفاه کاربران در استفاده از فضای مجازی	مبارزه با تهدیدات سایبری ناشی از دولت‌ها و مجرمان (هکرها)	<ul style="list-style-type: none"> • توسعه خدمات و گسترش رفاه عمومی؛ • قاعده‌مندی‌سازی دسترسی به داده‌های خصوصی، عمومی و کلان داده‌ها، اعمال حاکمیت و حفاظت از داده‌های ملی در برابر نفوذ و دست‌اندازی غیرمجاز؛ • ایجاد و پوشش فراگیر خدمات یکپارچه عمومی داخلی با مزیت نسبی برای مهاجرت کامل کاربران از سکوه‌های خارجی و غیربومی به سکوه‌های داخلی از قبیل حوزه‌های دولت، سلامت، تجارت و آموزش در فضای مجازی • دستیابی به جایگاه برتر در زنجیره ارزش خدمات و محتوا (اعم از آموزش، سرگرمی، رسانه و شبکه‌های اجتماعی و ...) در کشورهای منطقه و جهان اسلام 	

۵-۲-۳- چالش‌ها

در حالی که در سند راهبردی جمهوری اسلامی ایران در فضای مجازی، ناظر به مسائل و چالش‌های موجود، بخشی در نظر گرفته نشده است، سند خط‌مشی بین‌المللی فضای مجازی هلند، سه چالش عمده را نام برده و براساس این چالش‌ها، سه هدف راهبردی را برای دوره ۲۰۲۳-۲۰۲۸ تعیین کرده است:

۱- چالش اول

عملیات سایبری که به‌طور فزاینده‌ای برای پیگیری اهداف راهبردی سیاسی، اقتصادی و نظامی استفاده می‌شود، امنیت و رفاه ملی را تحت تأثیر قرار می‌دهد؛ به‌عنوان مثال، جاسوسی سیاسی و اقتصادی، اطلاعات نادرست و خرابکاری از طریق فضای مجازی.

۲- چالش دوم

اصول دموکراتیک و حقوق بشر در فضای مجازی تحت فشار فزاینده‌ای قرار می‌گیرد؛ دولت‌ها بهره بیشتری از فناوری‌های دیجیتال را برای تقویت موقعیت خود و کنترل شهروندان، جامعه مدنی و مخالفان خود استفاده می‌کنند. به‌عنوان مثال استفاده از فناوری فیلترینگ و قطع اینترنت

۳- چالش سوم

سیاسی شدن روزافزون سازمان‌های فنی بین‌المللی؛ دولت‌ها با محدود کردن دسترسی و مداخلات بخش خصوصی، نهادهای مدنی و اجتماعی و

از منابع انسانی متخصص، ماهر، مؤثر و کارآمد، برخوردار می‌شوند. بر خورداری از مراکز علمی و پژوهشی، شرکت‌های دانش‌بنیان و صنایع پیشرفته داخلی، ابتکار عمل در حرکت جهشی، استقلال هوشمندانه و عالمانه، با کمترین وابستگی، حضور فعال، مبتکرانه، قوی و هدفمند در مجامع و نهادهای منطقه‌ای و بین‌المللی، بلوغ فرایندهای صنعتی مبتنی بر فناوری‌های نوین، نقش مؤثر در اقتصاد مقاومتی، اقتصاد دانش‌بنیان و فرصت‌های جدید شغلی، حضور رقابتی در بازارهای جهانی با افزایش سطح کیفیت و کمیت کالا و خدمات، مواجهه عالمانه و پیش‌تاز با تحولات ایران و جهان مبتنی بر مطالعات راهبردی و آینده‌پژوهی در کلیه ابعاد فضای مجازی و ... از جمله مواردی هستند که در سند راهبردی ایران ذکر شده‌اند. محتوای ذکر شده اگر چه ارزنده، امیدبخش و با ذکر جزئیات بسیار است ولی با تدقیق در برخی موارد ذکر شده در چشم‌انداز، قابلیت ادغام، انطباق و حذف برخی موارد به چشم می‌خورد. از دیگر سو، این محتوای مطول و آرمانگرایانه، دستیابی به اهداف را دور از ذهن می‌نماید و اجرای سند در واقعیت را بسیار سخت و در پاره‌ای موارد نظیر «قرار گرفتن ما بین قدرت‌های برتر سایبری و مقام اول ارایه خدمات فضای مجازی در منطقه غرب و جنوب غرب آسیا با تعامل سازنده و مؤثر در روابط بین‌الملل و استفاده صلح‌آمیز» در بازه زمانی سه‌ساله ناممکن می‌سازد.

۵-۲-۲- اهداف

اهداف راهبردی و کلان دو کشور ایران و هلند در جدول ۳، درج شده است. همانطور که در نمودار (۱) نشان داده شد، در سند راهبردی هلند سه هدف عمده به‌عنوان اهداف راهبردی سند ذکر شده است. در سند راهبردی خط‌مشی فضای مجازی ایران، تعداد اهداف شامل ۲۶ هدف اصلی است.

با توجه به جدول شماره ۳ می‌توان در چند محور کلی و مبتنی بر شاخص اهداف اشتراکات بین دو سند را احضا نمود، همانطور که در جدول شماره ۳ پیداست، تأمین سلامت، امنیت و گسترش خدمات و تأمین رفاه کاربران در استفاده از فضای مجازی اهداف مشترک تعریف شده دو سند مورد مطالعه این پژوهش است.

موضوعاتی از قبیل تحکیم و تقویت حکمرانی، ترویج گفتمان انقلاب اسلامی و دستیابی به قدرت در فضای مجازی در سطوح مختلف، تکمیل و روزآمدی شبکه ملی اطلاعات، کسب مرجعیت رسانه‌ای در فضای مجازی، تقویت و تحکیم ارکان فرهنگ و سبک زندگی، مردمی‌سازی و ارتقاء مشارکت اجتماعی، دستیابی به خوداتکایی ملی در حوزه‌های تربیت و توانمندسازی شبکه سرمایه انسانی، مثبت‌شدن تراز تجاری در محصولات و خدمات، دستیابی به سهم ده‌درصدی، تبدیل فضای مجازی کشور به کانون منطقه‌ای تبادل داده، تحقق کامل قوانین و مقررات کشور و فراهم‌شدن، مصونیت زیرساخت‌ها و ارتقاء حفاظت، آمایش سرزمین و توزیع عادلانه امکانات فضای مجازی، پیش‌رانی فضای مجازی در اقتصاد دانش‌بنیان و مقاومتی و ایجاد فرصت‌های جدید شغلی از نقاط افتراقی دو سند مذکور است.

شده است. از این‌رو ضمن تمرکز بر ارزش‌ها و بیان تفضیلی اهداف، مسائل کلی جمهوری اسلامی در ارتباط با فضای مجازی مطرح نشده است. همچنان که اشاره شد، رویکرد آرمان‌گرا، مبتنی بر درک هستی‌شناسانه خط‌مشی‌گذاران ناظر به تحقق وضع مطلوب (ایده‌آل) در یکی از موضوعات عمومی مرتبط با شهروندان به تدوین خط‌مشی می‌پردازد. این رویکرد بر خلاف رویکرد عینیت‌گرا، ناظر به حل مسائل نیست، بلکه خط وضعیت آرمانی مطلوب خود را پی می‌گیرند. آرمان‌های اشاره شده در سند راهبردی جمهوری اسلامی ایران، مبتنی بر اهداف ذکرشده در قانون اساسی و اهداف کلی انقلاب اسلامی است. این امر، از وجهی می‌تواند مطلوب باشد ولی از آن‌رو که ناظر به مسائل موجود جامعه درگیر در فضای مجازی نگاشته نشده است، می‌تواند غیرواقع‌بینانه و غیرعملیاتی تلقی گردد و در اجرا منجر به ناکامی‌های عملیاتی گردد.

۵-۲-۴- نتایج مورد انتظار مشترک

نتایج مورد انتظار در نگارش اسناد، خاصه زمانی که عینیت‌گرایی به‌عنوان رویکرد غالب در سند پذیرفته شده است، مهم‌ترین بخش برای ارزیابی میزان دستیابی به اهداف موردنظر اسناد است. برای ارزیابی خط‌مشی‌های موجود، معیارهای متعددی در میان مکاتب و نظریات موجود هستند. برخی از سازمان‌ها و نهادهای بین‌المللی نظیر سازمان همکاری اقتصادی و توسعه، همچنین برنامه پیشرفت و توسعه ملل متحد که از نهادهای متبوع سازمان ملل می‌باشد، برای ارزیابی برنامه‌ها و خط‌مشی‌های ایجاد، از معیارهای پنجگانه ذیل بهره می‌برند (UNDP, 2009: 168-170; OECD, 2010):

- اثربخشی: تحقق یا احتمال تحقق اهداف یک مداخله معین؛
- کارایی: اندازه‌گیری خروجی یک مداخله معین با توجه به هزینه‌های آن؛
- تأثیر: نتایج و آثار معلول یا قابل نسبت‌دهی به یک مداخله معین؛
- دوام‌پذیری: قابلیت مالی، نهادی و محیطی تداوم خدمات و مزایای یک مداخله معین؛
- ارتباط: ارتباط دائمی رویکرد و اهداف مداخله با مشکلات، سیاست‌ها و اولویت‌های متغیر؛

همچنان که در سایر بخش‌های تحلیل ارائه شد، به جهت ساختار متفاوت نگارش سند راهبردی جمهوری اسلامی ایران، در بعد نتایج مورد انتظار، محتوایی درج نشده است. از این‌رو، نیاز است برای ارزیابی میزان پیشرفت سند در اهداف معین‌شده، روش، مدل و متولیان در نظر گرفته شوند. در غیر این‌صورت به جهت درازمدت‌بودن سند، محتمل است، زمان برای نیل به بسیاری از اهداف از دست برود و در انتهای زمان باقی‌مانده به اقتضای شرایط اقدامات کم‌اثری صورت بگیرد. با بررسی سند راهبردی بین‌المللی فضای مجازی هلند، در سند خط‌مشی بین‌المللی فضای مجازی هلند، متناظر هر سه هدف کلان اعلام‌شده، نتایج مورد انتظار نیز درج شده است. اهمیت نگارش این بخش به ویژه در آن است که مسیر ارزیابی

دانشگاهیان، تلاش می‌کنند تأثیر انحصاری خود را بر شکل‌دهی استانداردهای فناوری‌های جدید و نیز نحوه پیکربندی اینترنت افزایش دهند. با بررسی ساختار خط‌مشی دو سند مذکور می‌توان دریافت که سند راهبردی هلند با رویکرد خط‌مشی‌گذاری عینیت‌گرا نگاشته شده است. همانطور که در این سند مشاهده می‌شود، ضمن تفکیک مسائل و شناخت نیازهای عمومی و علل بروز و ایجاد مسأله، راه‌حل‌ها با ابزارهای کمی تبیین می‌شوند. از این‌رو در سند راهبردی هلند، پس از نگارش چالش‌ها، نتایج مورد انتظار، تحلیل دقیقی از وضعیت موجود و ابعاد آن صورت گرفته است. سپس برای ارائه راه‌حل کنش‌های ممکن و رویکردهای حاکم بر کنش‌ها تبیین شده‌اند.

به‌عنوان مثال، ذیل هدف راهبردی ۱ (مبارزه با تهدیدات سایبری ناشی از دولت‌ها و مجرمان (هکرها))، ابتدا نتایج مورد انتظار درج شده و سپس به تفضیل، تجزیه و تحلیلی از مسأله ارائه شده است:

"در راستای تحولات ژئوپلیتیکی که قبلاً به آن اشاره شد، اکنون شاهد این هستیم که دولت‌ها به‌طور نظام‌مند و فشرده از فضای مجازی برای تأمین منافع خود استفاده می‌کنند ... برای مهار رفتار دولت‌های مخرب در فضای مجازی و کاهش خطر درگیری، مذاکرات فشرده‌ای در چند سال گذشته به‌ویژه در سازمان ملل درباره توافق‌نامه‌های بین‌المللی انجام شده است که دولت‌ها باید در فضای مجازی به آن پایبند باشند ... درست مانند سایر موضوعات ژئوپلیتیکی، بسیاری از این کشورها نمی‌خواهند مجبور به انتخاب بین بلوک‌های ژئوپلیتیکی رقیب در سازمان ملل شوند. بسیاری از آنها همچنین ظرفیت کافی برای شناسایی و مقابله با تهدیدات سایبری را ندارند. این باعث می‌شود که آنها در برابر نفوذ، دخالت و وابستگی‌های ناخواسته آسیب‌پذیر شوند." (سند راهبردی بین‌المللی فضای مجازی هلند، ۲۰۲۲)

به‌طور کلی، سه بعد اساسی حل مسائل در فرایند خط‌مشی‌گذاری را می‌توان این گونه برشمرد [۲۱]:

- بازیگران خط‌مشی: که تعیین‌کننده محتوا و فرایند خط‌مشی‌گذاری‌اند.
- ساختارها و نهادهای خط‌مشی: که حدود تأثیرات بازیگران را قاعده‌مند می‌سازند.
- مجموعه ایده‌ها و دانش خط‌مشی: که در اختیار بازیگران خط‌مشی‌گذاری قرار می‌گیرد.

اهمیت کثرت‌گرایی و مهم‌بودن گروه‌ها در فرایند سیاسی دموکراتیک، از جمله موضوعات اساسی حل مسائل جامعه به ویژه در رویکرد عینیت‌گرا است. در حکمرانی مطلوب ارتباط با تمام گروه‌های ذینفع به صورت هوشمند و حساب‌شده و بهینه برقرار می‌شود. اگر تمامی گروه‌ها به‌طور عادلانه، در فرایند خط‌مشی‌گذاری مشارکت نمایند، منافع فردی و اجتماعی سیاست‌گذاران به رسمیت شناخته می‌شود.

با بررسی ساختار و شاکله‌ی سند راهبردی جمهوری اسلامی ایران، در می‌پاییم که این سند، مبتنی بر خط‌مشی‌گذاری آرمان‌گرا (هدف‌گرا) نگاشته

۶- نتیجه‌گیری

این پژوهش با هدف مطالعه و انطباق اسناد خط‌مشی‌گذاری کشورهای ایران و هلند با روش مطالعه تطبیقی صورت گرفت.

با توجه و بررسی به شاکله و ادبیات کلی نگارش اسناد و همچنین توضیحات پیشینی و پسینی سیاست‌گذاران، می‌توان مسیر و رویکرد اصلی نگارش اسناد را دریافت. بدین منظور هر دو سند، مطابق الگوی روش مطالعه تطبیقی، مورد ارزیابی و بررسی قرار گرفتند. این بررسی در دو بخش مطالعه شکلی و ساختاری و مطالعه محتوایی اسناد مذکور پی گرفته شد. با بررسی اسناد مذکور، نتایج قابل تأملی حاصل شد که می‌تواند برای نگارش اسناد آتی خط‌مشی‌گذاری فضای مجازی مورد اعتنا قرار گیرد. نتایج زیر به‌عنوان نتایج اصلی حاصل از این بررسی ارائه می‌شود:

۱- مقایسه جداول ساختاری و فرمی سند خط‌مشی بین‌المللی فضای مجازی هلند و سند راهبردی جمهوری اسلامی ایران در فضای مجازی دو امر مهم را نمایان می‌سازد. نخست آنکه در فرایند نگارش سند خط‌مشی هلند، ارکان مورد نیاز اطمینان از اجرای درست و دقیق هدفمند پیش‌بینی شده است. از جمله این ارکان، تعیین ۳ هدف راهبردی مشخص، چالش‌های پیش‌بینی شده، افق اجرایی پیش‌رو و نتایج مورد انتظار است. دوم آنکه، سند مذکور، برای یک دوره زمانی کوتاه تدوین شده و نتایج حاصل از آن برای طراحی سند بعدی سریع‌تر حاصل می‌شوند.

۲- فضای مجازی در ذات خود دارای ویژگی‌های نوپندگی با سرعت قابل توجه است و این خاصیت می‌بایست در تدوین سند مورد توجه تدوین‌کنندگان سند قرار می‌گرفت. بازه زمانی در نظر گرفته‌شده به جهت طولانی‌بودن می‌بایست به بازه‌های زمانی کوتاه قابل سنجش تبدیل شود که این امر، به دلیل عدم توجه کافی در نظر گرفته نشده است.

۳- سند راهبردی بین‌المللی هلند با رویکرد عینیت‌گرا و مسأله‌محور تنظیم شده است و لذا ضمن شناسایی دقیق مسأله و ارائه نتایج مورد انتظار امکان ارزیابی کمی و کیفی از سند فراهم شده است. سند راهبردی جمهوری اسلامی با رویکرد آرمانگرا تدوین شده و ارزیابی سند، نیاز به پیوست‌های عملیاتی آتی دارد.

۴- آنچه که در نهایت از برآیند سند نگارش شده و نیز توضیحات نگارندگان سند راهبردی جمهوری اسلامی ایران در فضای مجازی بر می‌آید، این است که خط‌مشی تعیین‌شده برای نگارش سند خط‌مشی راهبردی جمهوری اسلامی که به تأیید رهبر انقلاب اسلامی، نیز رسیده است، سوئه از بالا به پایین و ابلغی داشته است؛ بدین معنا که در گام اول، نظام مسائل لایه عمومی در نظام خط‌مشی‌گذاری احصا و شناسایی و مطابق معیارهای موجود در سه بخش اصلی تحت عنوان چالش تقسیم شده‌اند. اهداف راهبردی نیز ذیل همین دسته‌بندی

سند برای دستگاه‌های نظارتی شفاف‌تر و دست‌یافتنی‌تر است. نتایج مورد نظر در این سند به شرح ذیل است:

۱- نتایج مورد انتظار از خط‌مشی‌های مربوط به مسأله تهدیدات سایبری ناشی از ایالت‌ها و هکر و مجرمان فضای مجازی (هدف راهبردی اول):

- ✓ حرکت از رویکرد واکنشی به رویکرد پیشگیرانه در قبال تهدیدات فضای مجازی
- ✓ شفاف‌سازی تهدیدات ناشی از فضای مجازی
- ✓ ارتقای نفوذ فضای مجازی (نفوذ اینترنت)
- ✓ ائتلاف‌های بین‌المللی مؤثر
- ✓ تقویت و حفظ هنجارهای رفتار مسئولانه دولت‌ها
- ✓ همکاری نزدیک‌تر بین‌المللی علیه جرایم فضای مجازی

۲- نتایج مورد انتظار از خط‌مشی‌های مربوط به مسأله تهدید اصول دموکراتیک و حقوق بشر در فضای مجازی (هدف راهبردی دوم):

- ✓ ائتلاف‌های راهبردی برای به رسمیت شناختن و اعمال قوانین بین‌المللی و حقوق بشر در فضای مجازی
- ✓ تشویق دولت‌ها و کسب و کارها برای مبارزه با نقض حقوق بشر در فضای مجازی
- ✓ حفاظت از حقوق بشر و اصول دموکراتیک در استانداردهای فناوری‌های جدید

۳- نتایج مورد انتظار از خط‌مشی‌های مربوط به مسأله حفظ اینترنت باز، رایگان و ایمن در سراسر جهان (هدف راهبردی سوم):

- ✓ حفاظت از هسته عمومی و اتصال جهانی اینترنت
- ✓ مشارکت بیشتر کشورهای نوظهور در اداره و توسعه بیشتر هسته عمومی و اتصال جهانی اینترنت
- ✓ افزایش ظرفیت فضای مجازی در کشورها و قدرت‌های نوظهور

۵-۲-۵- افق اجرا مشترک

افق زمانی در نظر گرفته‌شده برای اجرای سند راهبردی جمهوری اسلامی ایران، ده ساله و افق زمانی سند خط‌مشی بین‌المللی فضای مجازی، سه ساله است. بلندمدت‌بودن اجرای سند، در وهله نخست می‌تواند امری مثبت تلقی شود و بیانگر دوراندیشی نگارندگان سند و گستره اقدامات باشد ولی چنانچه با شکست‌های زمانی متناسب همراه نشود و با نظارت و ارزیابی‌های زمانی مدت‌دار همراه نشود، می‌تواند اجرای سند را با ابهامات بسیاری مواجه نماید. از جمله مسائلی که در مواجهه با این سند محل تأمل است، زمان‌بندی دقیق اجرای هر یک از اقدامات کلان است که برای ارزیابی و نظارت بر اجرا اهمیت بسیاری می‌یابد. ناظر به سند راهبردی نگارش شده، می‌بایست برنامه‌های عملیاتی منطبق تدوین شود تا مسیر نیل به اهداف روشن شود.

متناسب، فرایند ارزیابی را تسهیل می‌نماید. ارزیابی از جمله مهم‌ترین الزامات کمال‌بخش خطمشی‌های عمومی است که ضامن اندیشیده‌بودن، اجرای دقیق و بهبود مستمر آنهاست. اما این موضوع پراهمیت، در حوزه اجرا و دانش دانشگاهی خطمشی‌گذاری ایران، چندان مورد توجه نبوده است. برخی ارزیابی را استفاده از رویه‌های پژوهش اجتماعی برای بررسی نظام‌مند میزان اثربخشی مداخلات اجتماعی، در قالب برنامه یا خطمشی، جهت ارتقاء شرایط دانسته‌اند [۴۵]. بنابراین ارزیابی خطمشی شامل طیف وسیعی از مفاهیم نظیر سنجش، پایش، کنترل، نظارت و قضاوت می‌باشد. از این رو، نیاز است، برای پایش و ارزیابی سند خطمشی فضای مجازی در این مدل مطلوبی طراحی و ارائه شود. رسالت اصلی ارزیابی، حل مسائلی است که خطمشی بخاطر آن وضع شده است. در این راستا ارزیابی برای سنجش و بهبود اهداف کارایی فرایندها و اثربخشی نتایج و اثرات خطمشی مورد استفاده قرار می‌گیرد. ارزیابی در تجزیه و تحلیل خطمشی چند کار ویژه را انجام می‌دهد. در اولین گام، اطلاعات قابل اتکایی را در مورد عملکرد خطمشی فراهم می‌آورد. در اینجا هدف ارزیابی سنجیدن اثرات خطمشی بر جامعه است؛ و آشکار می‌کند که تا چه اندازه اهداف تحقق یافته‌اند و به فهم اینکه چه میزان مسائل خطمشی برطرف شده‌اند، کمک می‌کند. ثانیاً ارزیابی به شفاف‌سازی ارزش‌هایی که بر انتخاب اهداف و مقاصد تأکید می‌کنند، کمک می‌کند. ارزش‌ها از طریق تعریف مناسب اهداف و مقاصد، شفاف می‌شوند. از آنجا که متناسب‌بودن اهداف و مقاصد خطمشی می‌تواند در رابطه با مسائل مورد توجه، مورد سؤال واقع شود، ارزیابی رویه‌هایی را برای ارزش‌گذاری اهداف و مقاصد، فراهم می‌کند. ثالثاً ارزیابی ممکن است منجر به تلاش‌هایی برای ساخت‌دهی مجدد مسائل خطمشی شود و همچنین در ظهور مقاصد جدید و راه‌حل‌های بالقوه نقش دارد، برای مثال از طریق نشان‌دادن اینکه خطمشی پذیرفته‌شده قبلی باید با به دلیلی دیگر جابه‌جا شود یا متوقف شود. در مرحله اجرای خطمشی، اقدامات خطمشی نیز ممکن است براساس شرایط جدید ساخت‌دهی مجدد شوند تا ارزیابی تکمیل‌شده یا خاتمه یابند؛ زیرا اطلاعات، اجازه استنباط در مورد اینکه نیازها برآورده شده‌اند یا اینکه اقدامات خطمشی به جای برطرف‌کردن آن‌ها، مسائل بیشتری را ایجاد کرده‌اند، فراهم می‌کند [۱۷].

۸- از جمله دستاوردهای سند راهبردی هلند، تکمیل یک زنجیره ارزشی کامل و یک فرایند روشن از مسأله، اهداف، راهکارها، نتایج و دستاوردهای مورد انتظار است. تکمیل این زنجیره ارزش که هم در سیر منطقی نگارش سند و هم قاعده‌مندی شکلی سند تأثیر دارد، در نگارش سایر خطمشی‌های اساسی فضای مجازی به‌عنوان یک مدل مطلوب قابل اجرا، مورد ارزیابی قرار بگیرد.

استخراج و ارائه شده‌اند و از این‌رو متن سیر منطقی و استدلالی صحیحی را پیش روی خود قرار داده است.

۵- رویکرد محوری تدوین سند خطمشی راهبردی جمهوری اسلامی، بالا به پایین و یا به عبارت دیگر آرمانگرا و سنتی است. رویکردهای سنتی خطمشی‌گذاری، براساس فرایندهای خطمشی‌گذار متمرکز و سلسله‌مراتبی، اسناد را مدون می‌کنند. این رویکرد، برای اجرای صحیح می‌بایست ضمن روشن و سازگاربودن اهداف خطمشی، مبتنی بر تئوری علمی معتبر باشد. و در اجرا نیز ساختارمند پیش برود. از این‌رو مدیران اجرای نیز بایستی به اهداف برنامه کاملاً متعهد باشند. هم‌چنین گروه‌های ذینفع، حامی این اسناد باشند. حال آنکه، به دلیل فضای آشفته در فضای مجازی کشور، این پیش‌نیازها لزوماً محقق نمی‌شوند. از دیگر سو، این رویکرد، با اقتضائات عصر حاضر و دسترسی‌های گسترده عموم مردم به اخبار و اطلاعات در تعارض است و چالش‌های جدی و مهمی را فرا روی مدیران و سیاست‌گذاران قرار داده است. شرایط عصر حاضر، سیستم خطمشی‌گذاری سلسله‌مراتبی را برای مدیریت عرصه‌های سیاست‌گذاری پاسخگو نمی‌داند. از این‌رو، صاحب‌نظران در عرصه‌های نوین سیاست‌گذاری رویکرد نوینی را جهت مشارکت‌دادن افراد، گروه‌ها و سازمان‌های ذی‌نفع در فرایند خطمشی‌گذاری اتخاذ کرده‌اند. بدین ترتیب تلاش شده است، با تعامل میان سلسله‌مراتب هماهنگ‌کننده و ناظر و بازیگران، تحولی در فرایند تدوین و اجرای خطمشی‌گذاری‌های خرد و کلان سازمانی و دولتی ایجاد شود. از آنجا که ساختارهای سلسله‌مراتبی و بازار نمی‌توانند رهنمودهای مناسبی برای موفقیت سازمان در مسیر اهداف خود داشته باشند، توجه به ذی‌نفعان و مشارکت آن‌ها از طریق حاکمیت شبکه‌ای، به‌عنوان روش مناسب و جایگزین معرفی شده است [۴۴].

۶- سند راهبردی جمهوری اسلامی ایران، اگرچه به جهت حجم محتوا، حجیم و گسترده است، ولی سیر منطقی نگارش سند، قابلیت اجرای بندهای مصوب‌شده و همچنین رویکرد، روش و مدل ارزیابی سند مبهم است. از جمله دلایل مبهم‌بودن موارد فوق، کلی‌گویی در نگارش متون است که امکان ارزیابی را دشوار و در پاره‌ای موارد ناممکن می‌سازد. در مقابل، سند راهبردی کشور هلند به دلیل توجه به رویکرد مسأله‌محوری و ارائه نتایج مورد انتظار، مسیر ارزیابی و دستیابی به اهداف را هموارتر ساخته است.

۷- یکی از مهم‌ترین ابعاد سندنویسی که به‌طور معمول در ادبیات سندنویسی قید نمی‌شود، روش‌ها، مدل‌ها و فرایندهای موردنیاز نظارت بر خطمشی تدوین و مصوب شده است. سنجش نیل به اهداف تعیین‌شده، نیاز به تعیین مدل‌های نظارت بر خطمشی دارد. بدیهی است که تدوین دقیق، جامع و مانع اهداف و نیز تعداد

- ۲- زمانیان، معصومه، شریفی، سیدمهدی، شیخ‌الاسلامی، محمدحسن، و نرگسیان، عباس. مطالعه تطبیقی دیپلماسی دیجیتال آمریکا، بریتانیا، چین و روسیه، پژوهشنامه رسانه بین‌الملل، ۱۷(۱)، ۱۱-۴۴، ۱۴۰۱.
- ۳- محمدی، حافظ، مطالعه تطبیقی شاخص‌های حکمرانی سایبری در کشورهای جهان، دومین همایش ملی حکمرانی اسلامی، ۱۳۹۹.
- ۴- پیرنیا، کوثر و ابریشمی‌راد، محمدامین. «نظارت بر مصوبات شورای عالی فضای مجازی در نظام حقوقی جمهوری اسلامی ایران». پژوهش‌های نوین حقوق اداری زمستان - شماره ۱۷، از ۳۶۷ تا ۳۹۱، ۱۴۰۲.
- ۵- فیروزآبادی، سیدابوالحسن، و آزادی احمدآبادی، جواد. تحلیل پیشینه حکمرانی فضای مجازی جمهوری اسلامی ایران. دانش سیاسی، ۱۱(۳۲) (پیاپی)، ۵۶۳-۵۹۸، ۱۳۹۹.
- ۶- ساقی، مهدی، راجی، سیدمحمدهادی و رضایی صدرآبادی، محسن. الگوی تنظیم‌گری فضای مجازی با تمرکز بر رمزآرزش‌ها؛ مطالعه تطبیقی شورای عالی فضای مجازی با شورای عالی امنیت فضای مجازی چین. حقوق فناوری‌های نوین ۲۴۹-۲۶۷، ۱۴۰۳.
- ۷- آزاد، اسدالله؛ حسن‌زاده، محمد شمه‌ای از سیرنیتیک: نظریه اطلاعات و کاربرد آن در کتابداری و اطلاع‌رسانی. مطالعات کتابداری و سازماندهی اطلاعات، ۱۳۸۲(۱).
- ۸- حاجی‌علی محمدی، مقصود؛ مؤذن‌زادگان، حسن‌علی؛ رضوی‌فرد، بهزاد تولید، ارسال و مورد معامله قراردادن آثار مستهجن و مبتدل در فضای مجازی. پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد. تهران، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه علامه طباطبایی، ۱۳۹۴.
- ۹- قلی‌پور، رحمت‌الله، تصمیم‌گیری سازمانی و خطمشی‌گذاری عمومی، تهران، سمت، ص ۹۶، ۱۳۸۹.
- ۱۰- دانایی‌فرد، حسن، «روش‌شناسی تدوین خطمشی ملی کارآفرینی: چارچوب مفهومی، توسعه کارآفرینی، سال دوم، ش ۶، ص ۱۵۵-۱۲۵، ۱۳۸۸).
- ۱۱- اسمیت، کوین بی و کریستوفر دابلویو لاریمر، درآمدی بر نظریه خطمشی‌گذاری عمومی، ترجمه حسن دانایی‌فرد، تهران، صفار، ص ۱۶، ۱۳۹۲).
- ۱۲- شگری، زینب؛ دانایی‌فرد، حسن؛ خیرگو، منصور؛ فانی، علی‌اصغر. چگونگی ارزشیابی کیفیت خطمشی‌های عمومی در ایران: پژوهشی اکتشافی مبتنی بر روش‌شناسی ترکیبی. مدیریت سازمان‌های دولتی، دوره ۶، شماره ۲، ۷۹ تا ۹۴، ۱۳۹۷).
- ۱۳- دانایی‌فرد، حسن، و همکاران، روش‌شناسی پژوهش کیفی در مدیریت: رویکردی جامع، انتشارات صفار، تهران، چاپ دوم، ۱۰۴-۱۰۵، ۱۳۹۸).
- ۱۴- قلی‌پور، رحمت‌الله و ابراهیم غلامپور آهنگر، فرایند سیاست‌گذاری عمومی در ایران، تهران: مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، ص ۸۱، ۱۳۸۹).
- ۱۵- اشتریان، کیومرث. متغیرهای استراتژیک در سیاست‌گذاری فرهنگی، انتشارات میزان، ص ۱۲۲، ۱۳۸۹).
- ۱۶- الوانی، سیدمهدی، و فتاح شریف‌زاده، فرایند خطمشی‌گذاری عمومی، انتشارات دانشگاه علامه طباطبایی، چاپ هفتم، تهران. (فصلنامه مدیریت)، سال هشتم، شماره ۲۱، ص ۸۸-۱۰۳، ۱۳۸۸).
- ۱۷- رضا اسدی‌فرد؛ سیدحبیب‌الله طباطبائیان؛ جهانیار بامداد صوفی؛ محمدرضا تقوا. "چرخه عمر شبکه‌های همکاری علم و فناوری، رهیافت (۱۳۹۱).
- 18- Karataş, A., The Comparative Analysis of National Cyber Security Policies: United States, United Kingdom and Turkey Examples. Journal of Academic Social Resources, vol. 5, no.19, 737-751, 2020.
- 19- Odebade, Benkhelifa, E. A Comparative Study of National Cyber Security Strategies of ten nations. arXiv.Org, abs/2303.13938, 2023.
- 20- Dye, Thomas, Policy Analysis: What Government Do, The university of Alabama Press.p:1, (1976).
- 21- Chompucot M C. Major Factors Affecting Educational Policy Implementation Effectiveness for the Three Southern most Provinces of Thailand as Perceived by School Directors, Dissertation for the Degree of Doctor of Philosophy, National Institute of Development Administration. (2011).
- 22- Anderson, James E, Public Policy Making, Cengage Learning, p: 6, (2014).

۹- در نگارش اسناد راهبردی که نقش پراهمیتی در تعیین مسیر پیش روی حوزه خود دارند و با توجه به اینکه در اجرای مؤثر اسناد خطمشی، نیاز به حضور و مشارکت تمام بازیگران و ذی‌نفعان است، می‌بایست، در تعیین نقش‌ها و وظایف، اصول مشارکت‌جویی درست و به قاعده مدنظر قرار بگیرد. بنابراین حضور متعدد دستگاه‌ها، بدون توجه به وظایف ذاتی، عدم توجه به هم‌افزایی در به‌کارگیری ظرفیت آن‌ها، عدم توجه به اهداف موازی برخی دستگاه‌ها از شتاب پیشرفت اهداف خطمشی اسناد می‌کاهد.

۷- محدودیت‌ها و پیشنهادها

درحالی‌که سیاست‌های کلان جمهوری اسلامی ایران، از ضرورت پیش‌رو بودن در عرصه فضای مجازی از گستره ملی تا عرصه بین‌الملل سخن می‌گویند، غلبه‌ی رویکرد امنیتی بر سایر رویکردهای فضای مجازی سبب شده است که ورود به سایر عرصه‌های سیاست‌گذاری فضای مجازی از جمله اقدام برای شناخت وضع موجود فناوری، عرصه فرهنگی - اجتماعی و لایه‌های سیاسی فضای مجازی بسیار کند و به جهت اجرا و نظارت بر بازیگران پیچیده و دشوار باشد.

مطابق مطالعه تطبیقی که بین دو کشور ایران و هلند صورت گرفته است، می‌توان پیشنهادت زیر را برای خطمشی‌گذاران، کارشناسان و مدیران این حوزه در ایران بیان داشت:

همانطور که اشاره شد، کلی‌گویی در متن سبب آشفتگی و ابهام در اجرا، ارزیابی و نظارت پس از آن می‌شود. از این‌رو ضروری‌ست در طول نگارش اجزای خطمشی‌گذاری‌ها، از کلی‌گویی پرهیز و ضمن شناسایی مسائل و چالش‌های کلان، سایر نظامات خطمشی‌گذاری بر مبنای آن‌ها برنامه‌ریزی شود. همچنین، با توجه به نوسانات سریع و بعضاً غیرمنتظره در فضای مجازی، خطمشی‌های تدوین‌شده در بازه زمانی محدودتری انتخاب شوند. توجه به این امر خطیر، امکان استقرار بازیابی چرخه خطمشی‌گذاری و بهبود مستمر را فراهم و عملیاتی می‌سازد.

از عوامل اصلی ناکامی در برنامه‌های حاکمیت، عدم توجه به همسو و همراستابودن خطمشی‌ها با مسائل و واقعیات جامعه در تدوین خطمشی‌های عمومی است. این امر موازنه بین خطمشی‌گذاری و اجرا را به هم می‌ریزد. در جوامعی نظیر ایران که در حال گذار از مراحل توسعه هستند، به منظور افزایش ضمانت اجرایی خطمشی‌های عمومی، باید بین قدرت رهبران و توانایی‌های نظام اجرایی کشور توازن برقرار شود و دولتمردان سیاسی از مسائل جامعه شناخت و درک بهتری به‌دست آورند تا بتوانند خطمشی‌های عمومی منطقی‌تری وضع کنند.

۸- مراجع

- ۱- عاملی، سعیدرضا، و حسینی، حسین. دوفضایی‌شدن آسیب‌ها و ناهنجاری‌های فضای مجازی: مطالعه تطبیقی سیاست‌گذاری‌های بین‌المللی. تحقیقات فرهنگی ایران، ۱۵(پیاپی ۱۷)، ۱-۳۰، ۱۳۹۱).

- 23- Wayne Parsons, *Public policy: An Introduction to the Theory and Practice of Policy Analysis*, Publisher: Edward Elgar, the University of Michigan, p: 463, (1995).
- 24- DeLeon, P A *Democratic Approach to Policy Implementation*. Paper, prepared for presentation at the Annual Meeting of the American Political, Science Association, August 31, San Francisco. P: 6, (2001).
- 25- Sabatier, P. A. & Mazmanian, D. *The Implementation of Public Policy: A Framework of Analysis*. *Policy Studies Journal*, 8(4): 538-560. (1979).
- 26- Linder, S. & Peters, G A *Design Perspective on Policy Implementation*. Lexington, MA: Lexington Books. (1987).
- 27- Sabatier, P. *Towards Better Theories of the Policy Process*. *Political Science and Politics June*. University of California Press. (1991).
- 28- Howlett, M, Ramesh, M, & Perl, A *Studying Public Policy: Policy Cycles and Policy Subsystems* (3th ed.). Toronto: Oxford University Press. (2009).
- 29- Barrett, S. & Fudge, C. *Examining the Policy-action Relationship*. Methuen: London. (1981)
- 30- Barrett, S. & Fudge, C. *Policy and Action: Essays on the Implementation of Public Policy*, (eds). London: Methuen. (1981).
- 31- Barrett, S. & Hill, M. *Policy, Bargaining and Structure in Implementation Theory*. *Policy and Politics*, 12(3): 219-240. (1984).
- 32- Barrett, S. *Implementation Studies: Time for a Revival? Personal Reflections on 20 Years of Implementation Studie*, (2004).
- 33- Goggin, M., Bowman, A., Lester, J. & O'Toole, L *Implementation Theory and Practice, Toward a Third Generation*. Illinois: Scott, Foresman/ Little, Brown Higher Education. (1990).
- 34- Elmore, R. *Forward and Backward Mapping*. In K. Hanf and T.A.J. Toonen (eds). *Policy Implementation in Federal and Unitary Systems*, pp. 33–70. Dordrecht: Martinus Nijhoff. (1985).
- 35- Esser, F., & Vliegthart, R *Comparative research methods*. The international encyclopedia of communication research methods, (2017).
- 36- Mill, J. S. *A System of Logic* (8th Ed.). *Ratiocinative and Inductive*. Gutenberg EBook. (2009).
- 37- Brady Jr, A *Comparative analysis of selected program planning procedures for adult educational activities as perceived by adult educators and urban planners in Florida*. the Florida state university. (1969).
- 38- Shipan, Charles R., and Craig Volden. "Bottom-Up Federalism: The Diffusion of Antismoking Policies from U.S. Cities to States." *American Journal of Political Science* 50(4): 825–43. (2006).
- 39- Collingridge, D. S., & Gantt, E. E. *Republished: The quality of qualitative research*. *American Journal of Medical Quality*, 34(5), 439-445, 2019.
- 40- Humphreys, L., Lewis Jr, N. A., Sender, K., & Won, A. S. *Integrating qualitative methods and open science: Five principles for more trustworthy research*. *Journal of Communication*, 71(5), 855- 874, 2021.
- 41- FitzPatrick, B. *Validity in qualitative health education research*. *Currents in Pharmacy Teaching and Learning*, 11(2), 211-217, 2019.
- 42- Hayashi, P., Abib, G., & Hoppen, N. *Validity in qualitative research: A processual approach*. *The Qualitative Report*, 24(1), 98-112, 2019.
- 43- Thomas, E., & Magilvy, J. K. *Qualitative rigor or research validity in qualitative research*. *Journal for specialists in pediatric nursing*, 2011.
- 44- Chaiton A. Dibbits T. Paquet G. Roy J. Wilson C. *The Collaborative Challenges OF Regional Governance, policy issues for Canada and beyond*, p.111, (2002).
- 45- Rossi, P., Lipsey, M., Freeman, H. *Evaluation: A Systematic Approach* (7th ed.). Thousand Oaks: SAGE. (2003)